

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
NSV LIIDU AJALOO KATEEDER

E. K i v i m a a

Ajaloo-keeleteaduskonna ajaloo osakonna
üliõpilane

KODANLIK - FAŠISTLIKU RIIGI -
APARAADI LAMMUTAMINE JA UUE,
PROLETAARSE RIIGIAPARAADI
RAJAMINE EESTIS AASTAIL
1940 - 1941

D i p l o m i t ö ö

Juhendaja: NSV Liidu Ajaloo
kateedri v. õpetaja
K. SILLIVASK

JRU NSV ajal. kat.
nr. 1368.

Tartu, 1956.

E E S S Ö N A.

1940. aasta on murrangulise tähtsusega pöördeks eesti rahva ajaloos. 1940. aastal toimunud sotsialistliku revolutsiooni tulemusena vabanes eesti rahvas jäädavalt kapitalistlikust orjusest ja liitunud Nõukogude rahvaste sõbraliku perega, asus edukalt ehitama sotsialismi.

Eri maade üleminek kapitalismilt sotsialismile ei toimu ühtse šablooni järgi. Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei lähtub Lenini seisukohast, et "kõik rahvused jõuavad sotsialismi, see on paratamatu, kuid mitte kõik ei jõua täiesti ühtviisi, igaüks toob omapära ühte või teise demokraatia vormi, proletariaadi diktatuuri ühte või teise erikujusse, ühiskondliku elu mitmesuguste külgede sotsialistlike ümberkujunduste nii või teissugusesse temposse."¹

Sotsialismi ehitavate maade kogemused kinnitavad täielikult seda V. I. Lenini seisukohta. Seda kinnitavad ka Baltimaade, sealhulgas Eesti NSV ajaloolised kogemused.

NSV Liidu vanemate vennasvabariikide eeskujul kehtestati Eestis nõukogude võim. Nõukogude võimu kehtestamine Eestis, kodanliku riigiparaadi lammutamise ja uue, nõukogude riigiparaadi rajamise protsess Eestis toimus omapärastes tingimustes ning sisaldas mõndagi uut ja omapärast.

Käesolevas töös on püütud anda ülevaade kodanlik-fašist-

¹ V.I.Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 57.

liku riigiaparaadi lammutamisest ja uue, proletariaadi riigiaparaadi rajamisest Eestis aastail 1940-1941. Töö koosneb sissejuhatuses, kahest peatükist ja lõppkokkuvõttest.

Sissejuhatuses antakse lühike ülevaade kodanlik-fašistlikust diktatuuri režiimist Eestis ja eesti töötava rahva võitlusest EKP juhtimisel fašistliku diktatuuri vastu.

I peatükis antakse ülevaade 1940. aasta 21. juuni revolutsioonilisest pöördest, võimu üleminekust töötava rahva kätte ja Eesti astumisest NSV Liidu koosseisu. Ühenduses nende murranguliste sündmustega käsitatakse kodanlik-fašistliku riigiaparaadi lammutamist ja uue, proletariaadi riigiaparaadi rajamist.

II peatükis antakse ülevaade Eesti NSV Konsitutsioonist ja selle põhialustest ning seejärel käsitatakse nõukogude riigiaparaadi lõplikku väljakujundamist vastavalt konstitutsioonile.

Töö kirjutamisel on peamiselt kasutatud ajakirjanduse materjali. Ajalehtedest on kasutatud "Rahva Häält", "Kommunisti" ja "Päevalehte". Peale selle on kasutatud 1940. a. "Riigi Teatajat" ja 1940-1941. a. "ENSV Teatajat". On kasutatud ka antud perioodi käsitavaid artikleid, brošüüre ja Eesti NSV ajalugu. Väärtuslikke seisukohti on andnud O. Kuuli diplomitöö "Nõukogude võimu taaskehtestamine ja sotsialistliku revolutsiooni küsimus Eestis", ning I. Jankovski artikkel "1940. aasta revolutsioon Eestis".

S I S S E J U H A T U S .

Eestis kehtestati nõukogude võim esmakordselt 1917.aastal Suure-Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena. Kodu-sõja käigus aastail 1918-1920 õnnestus eesti kodanlusel välis-imperialistide abiga murda töötava rahvavastupanu, likvideerida nõukogude võim Eestis ja kehtestada oma verine diktatuur. Eesti töötav rahvas lahutati kaheks aastakümneks NSV Liidu rahvastest ja ta sattus kahekordse - nii oma "rahvusliku" kodanluse kui ka välismaise imperialismi ikke alla.

Tundes alalist hirmu eesti töötava rahva ees, kes eesot-sas Eestimaa Kommunistliku Parteiga lakkamatult võitles nõuko-gude võimu taastamise eest, nägi eesti kodanlus oma pääsu Ees-ti allutamises imperialistlikele suurriikidele, tema isoleeri-mises NSV Liidust ning tema töörahva metsikus mahasurumises. Juba oma võimutsemise esimestest aastatest peale kujunes eesti kodanluse sisepoliitika iseloomustavaks jooneks metsikute rep-ressioonide rakendamine töötava rahva vaoshoidmiseks, mida esialgu püüti varajata "demokraatia" sildiga. Töötava rahva mahasurumiseks oli kohandatud kogu kodanlik riigiaparaat. Kait-sepolitsei, sõjaväe vastuluure, kaitseliit, kohus ja armee pi-dasid alatist võitlust "kommunismi hädaohu" vastu Eestis.¹ Kodanluse metsik massiline terror muutus eriti ulatuslikuks pärast 1924.aasta 1. detsembri relvastatud ülestõusu lüüasaamist, mis nõrgestas mõnevõrra revolutsioonilist liikumist Ees-tis.

¹ Eesti NSV ajalugu, lk. 332.

Uus revolutsioonilise liikumise tõus Eestis on seotud 1929-1933.aastate majanduskriisiga, mis töölistele ja töötavale talurahvale tõi loendamatu kannatusi. Kriisi tagajärjel tõusis järsult töötajate rahulolematuse kehtiva kurnamiskorra vastu.

Eesti kodanlus nägi, et endine "demokraatia" sildiga varjatud vägivallasüsteem ei ole uutes tingimustes enam küllaldane töötajate ohjeldamiseks. Töötajate rahulolematuse mahasurumiseks kehtestati 1934.aastal Eestis avalik fašistlik diktatuur, mis hävitas demokraatia viimased jäänused. Riigikogu saadeti laiali. Keelati kõik poliitilised parteid. Nende asemel loodi diktatuurivõimu poolt fašistlik partei - "Isamaaliit". Kogu võim riigis koondus sisuliselt fašistliku diktatori K. Päts'i ja valitsuse kätte. Eriti laiad õigused anti siseministeriumile töötajate väksemategi väljaastumiste ja rahulolematuse mahasurumiseks.

Fašistliku diktatuuri olemust ei muutnud ka 1936.aastal diktatuurivõimu kontrolli all kujundatud "rahvuskogu" ega viimase poolt vastuvõetud uus põhiseadus, mis hakkas kehtima 1938. a. algusest.

Keskseks kujuks riigi juhtimisel oli ka põhiseaduse järgi president. Riigikogu oli mõeldud fašistliku diktatuuri maskeerimiseks, tema osa oli tühine. President võis riigikogu igal ajal laiali saata ja ükski riigikogus vastuvõetud seadus ei hakanud ilma presidendi kinnitusega maksma. Riigikogu kahest kojast oli "valitav" ainult esimene koda (riigivolikogu). Teist koda (riiginõukogu) ei valitud üldse; tema liikmed kas määrati presidendi poolt või said sinna oma ametikoha

järgi, kuhu nad omakorda olid nimetatud presidendi poolt.¹

Samaaegselt uue põhiseaduse kehtima hakkamisega andis Päts 1938.aastal töötajate ohjeldamiseks ja igasuguse revolutsioonilise liikumise likvideerimiseks dekreetidena välja rea seadusi, mis kaotasid viimsed kodanliku demokraatia jäänused ka vormiliselt. "Trükiseadus" keelas avaldada kirjutusi, milles ei kiidetud heaks fašistlikku diktatuuri.

"Ühingute ja nende liitude seadus" ning "Töövõtjate kutseühingute ja nende liitude seadus" nõudis, et ühingute tegevus areneks "riiklikus vaimus" ja keelas arendada tegevust, mis "kõigutab lugupidamist riigi juhtivate võimukandjate vastu", "õhutab vaenu või tekitab vastuolusid üksikute rahvakihtide vahel" jne. Ametiühingutel oli peale selle keelatud tegevus, mis on "sihitud poliitiliste eesmärkide taotlemisele" ja tegevus, mis "on kahjulik rahvamajandusele", s.o. kapitalistide huvidele. Ajakirjanduse ja ühingute tegevus anti täiesti politsei meelevalda alla.²

"Koosolekute seadus" keelas igasuguste koosolekute pidamise ilma politseiprefekti kirjaliku loata. "Linnaseaduse" ja "Maakonnaseadusega" laiendati linnapeade, valla- ja maavane- mate võimupiire, kes polnud valitavad, vaid määrati presidendi poolt. Igasugune tegevus, mis ei olnud fašistliku diktatuuri huvides, oli keelatud ja karmilt karistatav. Endiselt kehtis sõjaseisukord, mis nüüd aga muudeti veelgi rangemaks. Väiksemaks karistuseks "vastuhakkamise" eest oli tähtajata sunnitöö, tavaliseks aga surmanuhtlus.³

¹ Eesti NSV ajalugu, lk. 360.

² Eesti NSV ajalugu, lk. 360-361.

³ Sealsamas, lk. 361.

Purutagurlikule sisepoliitikale vastas ka fašistlike võimumeeste välispoliitika. Kui pärast fašistlikku riigipööret Saksamaa kujunes NSV Liidu vastase agressiooni peamiseks jõuks, hakkas Pätsi-Laidoneri fašistlik klikk oma välispoliitikas orienteeruma ilmselt fašistlikule Saksamaale. Kodanlik Eesti hakkas majanduslikult abistama fašistlikku Saksamaad, eksportides hitlerlikule sõjatööstusele vajalikke tooraineid. Ka poliitiliselt hakkas eesti kodanlus järjest enam lähenema hitlerlikule Saksamaale. Kodanluse ideoloogid arendasid laiaulatuslikku propagandakampaaniat hitlerliku Saksamaa kasuks. Eriti tihedaks muutus kodanliku Eesti koostöö fašistliku Saksamaaga teise maailmasõja eelõhtul 1939. aastal. 7. juunil 1939.a. kirjutati Berliinis fašistliku Saksamaa ja kodanliku Eesti vahel alla mittekallaletungi lepingule, mis tähendas Eesti lülitamist agressiooni ühisrindesse NSV Liidu vastu. Lähenemine fašistlikule Saksamaale oli otseks ohuks eesti rahvale. Hitler kavatses tungida Balti riikidesse otsekohe pärast Poola anastamist. 1939.aastal väitis Hitler, et saksa parunid, kes aastasadu võimutsesid Baltikumis "tegid suure vea, et nad ei hävitanud läti ja eesti rahvaid. Edaspidi on sellised vead lubamatud." See oli Baltimaade rahvaste füüsilise hävitamise programm, neile surmaotsuse kuulutamine.¹

Eestimaa Kommunistlik Partei oli ainuke poliitiline partei, kes mobiliseeris rahvahulki ennastsalgavale võitlusele fašismi ja sõja vastu, oma maa rahvusliku sõltumatuse eest. Rasketes illegaalsetes tingimustes jätkas partei tööd ametiühingutes, andis välja ja levitas ajalehte "Kommunist", lend-

¹ Eesti NSV ajalugu, lk.374.

lehti, proklamatsioonid jne. EKP poolt antud loosungid võitluseks nõukogude võimu eest, rahvusliku sõltumatuse ja rahu eestleidsid üha rohkem poolehoidjaid. Suurt tähtsust kõigi antifašistlike jõudude ühinemisel ja ühtekoondamisel omas Eestimaa Kommunistliku Partei kokkulepe suletud sotside partei kohalike organisatsioonidega fašismivastase ühise rahvarinde loomise kohta. 1938. aastal anti EKP initsiatiivil ja juhtimisel välja mitu numbrit põrandaalust rahvarinde ajalehte "Rahva Häääl", mida laialdaselt levitati nii Tallinnas kui ka kogu Eestis. Oskuslikult ühendades legaalseid ja illegaalseid töövorme, suutis Eestimaa Kommunistlik Partei ühendada fašismivastaseks võitluseks kõik rahva progressiivsed jõud, tugevdada töölisklassi ja töötava talurahva liitu ning kindlustada selles liidus töölisklasside juhtiv osa.¹

Eesti töötava rahva võitlus kommunistliku partei juhtimisel fašistliku diktatuuri ja sõjaohu vastu muutus eriti aktiivseks aastail 1939 - 1940., saksa fašistide poolt alustatud teise maailmasõja tingimustes, kus kõik vastuolud kapitalistlikus maailmas teravnesid äärmuseni.

Tänu NSV Liidu targale välispoliitikale, mis kasutas ära vastuolusid imperialistide leeris, osutusid Balti riigid 1939. a. sügisel Lääne kapitalistlikest ringkondadest ära lõigatuiks. Võideldes rahu ja NSV Liidu julgeoleku kindlustamise eest, tegi Nõukogude valitsus Balti riikidele ettepaneku sõlmida vastastikuse abistamise paktid ja võttis seejuures enda peale nende maade piiride puutumatus kaitse. Baltimaade kodanlikud valitsused ei võinud tagasi lükata NSV Liidu ettepanekut, sest see oleks tekitanud meelega pahatormi rahva-

¹

Eesti Kommunist, nr.7, 1955.a., lk. 27.

hulkades, kes väga hästi mõistsid, et ainult NSV Liit võib nad päästa sõjast ja fašistlikust orjusest.

28. septembril 1939.a. kirjutati Moskvas alla vastastikuse abistamise paktile NSV Liidu ja Eesti vahel. Vastastikuse abistamise paktid sõlmiti 1939.a. oktoobris ka Nõukogude Liidu ja Läti ning Leedu vahel. Nende paktide sõlmimine tähendas imperialistide positsioonide nõrgenemist Balti riikides ning tõmbas kriipsu peale sõjaõhutajate plaanidele kasutada Baltimaid sõjaks NSV Liidu vastu. Baltimaad muutusid imperialismi ahela nõrgaks lüliks ning järelikult kujunesid siin soodsad tingimused selle revolutsiooniliseks läbimurdmiseks.¹

Laialdased töötava rahva hulgad tervitasid vaimustatult pakti sõlmimist. EKP Keskkomitee häälekandja "Kommunist" kirjutas 1940. aasta aprillis: "... Vastastikuse abistamise pakti sõlmimine Eesti ja Nõukogude Liidu vahel on tähtsamaid kogu eesti rahva ajaloos. See tähistab kindlustuse loomist Eesti rahvuslikuks iseseisvuseks võimsa sotsialistliku riigi, NSV Liidu poolt ja lõputegemist sellele olukorrale, kus Eesti rahval puudus kaitse imperialistlike riikide agressiooni vastu."²

Hoopis teisiti suhtusid vastastikuste abistamise paktide sõlmimisse Balti riikide valitsused. Nad rikkusid Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti kõige jämedamal viisil ja valmistusid sõjaks NSV Liidu vastu. See toimus ajal, kui NSV Liit teostas Baltimaade suhtes täiesti heasoovlikku poliitikat, täites täpselt kõiki vastastikuse abistamise paktide nõudeid.

¹ Eesti Kommunist, nr.7, 1955.a., lk. 28.

² Kommunist, nr.1, aprill 1940.

Provotseerides sõda NSV Liidu vastu, suurendasid fašistlikud valitsejad rahvahulka de pahameelt. Õhkkonna muutis eriti pingeliseks töörahva olukorra järsk halvenemine. Oli vaja ainult tõuget, et rahvahulkade kannatuse karikat ääreni täita ja revolutsiooni tormi esile kutsuda. Eestimaa Kommunistlik Partei kasutas meisterlikult ära igasuguseid legaalse töövor-me alates ametiühingutest ja lõpetades kultuurhariduslike töölisorganisatsioonidega masside organiseerimiseks võitluseks fašistliku valitsuse vastu.

Kommunistliku Partei selgitustöö tulemusena hakkasid ikka laiemad rahvahulgad mõistma, et ainus võimalus maa päästimiseks sõjast ja saksa röövvallutajate ikkest on fašistliku valitsuse kukutamine, tiheda liidu loomine Nõukogude Liiduga. Võitlus kodanlik-fašistliku valitsuse kukutamise eest sai partei lähimaks ülesandeks.¹

Selle ülesande arutamisele oli pühendatud 1940. aasta aprillis Tallinnas toimunud EKP pörandaalune konverents. Kuigi konverentsi materjale pole säilinud, võime tolleaegse illegaalse partei ajakirjanduse andmeist näha, et konverents seadis üles fašistliku diktatuuri kukutamise ja rahvavalitsuse loomise loosungi.

"Ajalehes "Kommunist", mis anti välja partei konverentsiks, avaldati EKP läkitus "Kogu eesti rahvale". Esitades selles läkituses lähima ülesandena fašistliku valitsuse kukutamise ja tõelise rahvavalitsuse loomise ülesande, rõhutas partei, et ta ei võitle mitte kodanliku demokraatia, vaid tõelise demokraatia eest, mille tingimustes kõik töötajad võivad ise otsustada, kuidas oma elu korraldada. Läkituses öeldi: "Meil ei ole

¹ O. Kuuli, Nõukogude võimu taaskehtestamine ja sotsialistliku revolutsiooni küsimus Eestis, lk. 11-19.

vaja sarnast demokraatiat, kus kodanlus, hoides oma käes kõik majanduslikud, poliitilised ja kultuurilised võimu vahendid, teostab oma diktatuuri töörahva üle. Meie sihiks on sarnane demokraatia, kus suurkodanluse majanduslik ja poliitiline võim on murtud ja kus kogu töötav rahvas, töölised, töötavad talupojad, käsitöölised, omast tööst elavad haritlased võivad vabalt otsustada, kuidas oma elu korraldada." ¹ See oli sisuliselt otsene üleskutse sotsialistlikule revolutsioonile.

Võttes kursi sotsialistlikule revolutsioonile töötas EKP välja sotsialistliku revolutsiooni läbiviimise ja proletariaadi diktatuuri kehtestamise plaani Eestis. Seejuures arvestati V. I. Lenini juhendit, et on vaja uurida, tundma õppida, leida, taibata ja haarata rahvuslikult omapäraselt, rahvuslikult spetsiifilist selles, kuidas iga maa konkreetselt asub kodanlase kukutamisele ja proletariaadi diktatuuri rajamisele.

Lähtudes aprillikonverentsi otsustest viis EKP läbi vajalikud ettevalmistused fašistliku diktatuuri kukutamiseks ja töötava rahva võimu kehtestamiseks.

Kui 1940.a. keskpaigaks kujunes Eestis välja revolutsiooniline situatsioon, osutus EKP oma ülesannete kõrgusel olevaks.

¹ Kommunist, nr.1, aprill 1940.

I p e a t ü k k .

1940 A A S T A 21 J U U N I R E V O L U T S I O O -
N I L I N E P Ö Ö R E E E S T I S . E S I M E S E D
S A M M U D V A N A R I I G I A P A R A A D I
L A M M U T A M I S E L J A U U E R A J A M I S E L .

1. 21. juuni revolutsiooniline pööre ja J. Varese
rahvavalitsuse moodustamine.

1940. aasta keskpaigaks kujunesid Eestis soodsad sise- ja välistingimused töölisklassi diktatuuri kehtestamiseks. Imperialistlike riikide vahel alanud teine maailmasõda ja NSV Liidu ettenägelik välispoliitika õõnestasid otsustavalt nii inglise-ameerika kui ka saksa imperialismi positsioone Baltimaades. Isoleerituna lääne imperialistlikest ringkondadest ja sunnitud oma tahte vastaselt lähenema NSV Liidule, ei olnud eesti kodanlus suuteline oma jõududega fašistlikku režiimi säilitama. Kodanluse katsed valitseda vana viisi, jätkata kumminuia poliitikat sisemaal ja nõukogude vastast poliitikat said terava vastulöögi nii NSV Liidu valitsuse kui ka eestitöörahma poolt.

1940. aasta juuniks kujunenud revolutsioonilise situatsiooni tingimustes sai Nõukogude valitsuse noot Eesti valitsusele ja Nõukogude Armeed väeosade saabumine Eestisse viimaseks tõukeks revolutsiooni tormi puhkemisele Eestis.

Nõukogude Valitsuse noodis 16. juunist 1940. paljastati 1939. aasta septembris sõlmitud vastastikuse abistamise pakti

jäme rikkumine Eesti kodanliku valitsuse poolt. Noodis nõuti viivitamatult Eestis niisuguse valitsuse moodustamist, kes oleks võimeline ja valmis kindlustama Nõukogude-Eesti vastastikuse abistamise pakti ausat elluviimist. Ühtlasi nõuti Nõukogude väeosadele vaba pääsu kindlustamist Eesti territooriumile nende paigutamiseks Eesti tähtsamatesse keskustesse, et tagada vastastikuse abistamise pakti tõelise teostamise ja ära hoida võimalikke provokatsioonilisi akte Nõukogude garnisonide vastu Eestis.¹ Välisabi võimaluse puudumine, samuti igasuguse toetuse puudumine töötava rahva laiades massides, sundis Pätsi-Laidoneri kliki kapituleerima ja võtma vastu Nõukogude valitsuse noodis esitatud tingimused.

Nõukogude valitsuse noot avas lõplikult eesti töötava rahva silmad, aitas tal õigesti mõista fašistliku kliki Nõukogude-vastast ohtlikkust ja hukatuslikkust ning asuda järjekindlale revolutsioonilisele positsioonile - fašistliku režiimi kukutamisele. Eesti tööliklass eesotsas Eesti-maa Kommunistliku Parteiga astus julgelt ja kindlalt välja oma revolutsiooniliste nõudmistega.

17., 18., 19. ja 20. juunil teimusid üle kogu maa vabrikutes, tehastes ja töökodades tööliste koosolekud, kus võeti üksmeelselt vastu resolutsioone, mis nõudsid fašistliku valitsuse viivitamatut kõrvaldamist võimult, uue valitsuse loomist, kellel oleks rahva usaldus, Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti ausat täitmist, tihedat sõprust NSV Liiduga, Kaitseliidu, Isamaaliidu ja teiste rahvavastaste organisatsioonide likvideerimist, rahvale kõigi demokraatlike vabaduste andmist, politseikontrolli kõrvaldamist, otsustavate abinõude tarvituselevõtmist töörahva

¹ Päevaleht, nr. 161, 18.06.1940.

elujärje parandamiseks jne.¹

Eesti töölisklassi aktiivsel väljaastumisel sel kriitilisel momendil oli otsustav tähtsus maa edasisele saatusele, sest fašistlikud võimumed, kuigi nad olid sunnitud Nõukogude valitsuse nõudmised vastu võtma ja Punaarmee osad läbi laskma, ei mõelnud oma positsioone vabatahtlikult loovutada ja jätkasid manööverdumist. Ametlikult Uluetsa valitsus lahkus, kuid ta jätkas oma funktsioonide täitmist "kuni seaduslikus korras kutsutakse ametisse uus valitsus."² Pätsi klikk püüdis kriisi ilmselt lahendada tavalise valitsuse vahetusega, mis jätab puudutamata vana majandusliku ja poliitilise korra. Kui tööliiskoosolekuil vastuvõetud resolutsioonid saadeti presidendile, otsustas Pätsi klikk tööliste nõudmistele mitte järele anda. Igati püüti ära hoida rahva revolutsioonilist väljaastumist. Kuid sellest ei tulnud midagi välja. Vastupidi, revolutsiooniline kriis saavutas veelgi suurema teravuse. Rahva väljaastumist ei suutnud takistada ka erakorralise saiskorra kehtestamine ega karmid käskkirjad. Eesti töötava rahva usku oma jõusse ja meelekindlust võitluses tõstis suuresti Punaarmee väeosade viibimine Eestis. Fašistlike võimude keelust hoolimata võtsid eesti töötajad 17. juunil Eestisse saabunud Punaarmee väeosad vaimustusega vastu.³ Eesti töötav rahvas mõistis, et Punaarmee on tema ustavam kaitsja nii välis- kui ka sisevaenlase vastu.

19. juunil saabus Tallinna Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee Poliitbüroo liige A.A. Ždanov. NSV Liidu Presiidiumi liikmena teostas A.A. Ždanov kontrolli selle

¹ S. Zabrodskaja, Eestimaa Kommunistliku Partei fašistliku diktatuuri kukutamise ja nõukogude võimu taastamise ajajärgul, lk. 20.

² Eesti Kommunist, nr.7, 1955.a., lk. 51.

³ Zabrodskaja, lk. 21.

üle, kuidas viiakse ellu Nõukogude valitsuse nõudis esitatud nõudmisi, mida Eesti oli vastu võtnud. A.A. Ždanovi kaudu aitas Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei Eestimaa Kommunistlikul Parteil kindlustada revolutsiooniliste väljaastumiste õiget juhtimist.¹

Ettevalmistava sammuna töölisklassi avalikule revolutsioonilisele väljaastumisele viidi Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee poolt 20. juunil Töölisvõimlas läbi tööliste aktiivi koosolek, millest võttis osa üle 1000 tööliste esindaja.² Koosviibijate meeleolu oli revolutsiooniline. Koosolekule ilmunud nuhid kihutati minema. Üksmeelselt nõuti fašistliku valitsuse kõrvaldamist ja tõeliselt demokraatliku valitsuse loomist, kes ausalt täidaks Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti, demokraatlike vabaduste kehtestamist, tööliste materiaalse olukorra parandamist jne. Koosolekul formuleeritud nõudmised kajastasid kogu Eesti töötava rahva taht. 20. juuni koosolek Töölisvõimlas näitas, et töölisklass on otsustavateks revolutsioonilisteks väljaastumisteks valmis. Sellepärast asus EKP Keskkomitee pärast töölisaktiivi koosolekut kiiresti üle kogu vabariigi ettevalmistama töötava rahva võimsaid meeleavaldusi. 21. juunil, et sundida fašistlikke võimumehi võimust loobuma, saavutada rahvavalitsuse moodustamine ja töölisklassi nõudmiste elluviimine. Revolutsioonilise väljaastumise üldjuhtimiseks moodustati parteikeskus eesotsas EKP Keskkomitee liikme J. Lauristiniga. Tallinnas organiseeris liikumist Tallinna kolmik, Tartu, Narva, põlevkivibasseini, Pärnu, Rakvere, Valka ja teistesse kohtadesse suunati voli-

¹ Zabrodskaja, lk. 21.

² Eesti NSV ajalugu, lk. 381.

nikud.¹

Tänu laia töölisaktiivi kaasatõmbamisele, suutis Kommunistlik partei ettevalmistustööd hoolimata vähesest ajast õigeaegselt ja organiseeritult läbi viia, ning 21. juuni hommikuks oli töölisklass revolutsiooniliseks väljaastumiseks valmis. Tallinna töölised kogunesid ettevõtetesse, kuid ei asunud tööle. Oodates märguannet väljaastumiseks, arutati elavalt olukorda ja töölisklassi ülesandeid.

Kella 9 ajal hakkasid undama Tallinna vabrikute ja tehaste sireenid. See oli võitlussignaal tuhandetele töölistele, tähistades demonstratsiooni algust. Kerrastatud ridadena maassisid suuremate vabrikute töölised vanade võitluslippude all vabrikuvärvatest välja. Töölisvõimla ees rivistuti rongkäiguks ning siirduti Vabadusväljakule, kus toimus suur miiting. Töölised kandisid loosungeid: "Maha sõjaprovokatsioonide valitsus!", "Nõuame valitsuse loomist, kes ausalt täidab Nõukogude Liiduga sõlmitud pakti!", "Nõuame vabadust, tööd ja leiba!", "Kõigile töölistele sotsiaalkindlustust!", "Vabastage poliitilised vangid!" jne. Väljakule ilmunud politseinikud võeti vastu hüüdega: "Meie ei vaja politseid ega tema kumminõusid. Me hoolitseme ise korra eest!" Ehmunud politseinikud tõmbusidki tagasi. Võimsate hurraa-hüüetega ja aplausiga võeti vastu väljakule saabunud Punaarmee soomusautod.²

Miitingule oli kogunenud peaaegu kogu Tallinna töötav elanikkond, umbes 30000-40000 inimest. Üksmeelselt vastuvõetud resolutsioonides nõudsid miitingust osavõtjad Uluetsa-Jürimaa valitsuse viivitamatut kõrvaldamist ja niisuguse valit-

¹ Zabrodskaja, lk. 25.

² Rahva Hääl, nr. 1, 22.06.1940.

suse kujundamist, kes oleks täielikult Nõukogude Liidu sõbralik ja täidaks ausalt võlmitud pakti. Edasi nõuti fašistlike organisatsioonide, eelkõige aga Kaitseliidu laialisaatmist, riigiaparaadi puhastamist sõjaprovekaatorite käsikuist ja kõigist Nõukogude Liidusse vaenulikult suhtuvaist elementidest; nõuti tegeliku sõnavabaduse, trükivabaduse, koosolekute ja ühingute vabaduse kehtestamist, poliitiliste vangide viivitamatut vabastamist, kommunistliku partei ja töölisajakirjanduse legaliseerimist, tööliskeesolekute kontrolli lõpetamist politsei poolt; nõuti palga tõstmist, tööpuuduse likvideerimist, otsustavat võitlust spekulatsiooni vastu, tööliste ja teenistujate sotsiaalkindlustuse sisseseadmist, maata ja vähese maaga talupoegade varustamist maaga, talupoegade võlakoorma kergendamist, rahvusliku kultuuri arendamist jne.¹

Esitatud nõudmiste heakskiitmisega kaasnesid elagu-hüüded suure Nõukogude Liidu auks, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse juhtide auks. Miiting lõppes "Internatsionaali" laulmisega. Edasi läks rongkäik Toompeale, kus korrati oma nõudmisi Toompea lossi ees Uluotsa valitsusele. Toompealt liikusid demonstrandid Pika tänava kaudu Kadriorgu. Nõukogude saatkonna heonest möödudes tervitati vaikumustatuult saatkonnahoone rõdule ilmunud A.A. Ždanovit ja saatkonna töötajaid.

Kadriorus suundus rongkäik presidendi lossi ette, kus esitati presidendile oma ühised nõudmised. Pätsi demagoogilist kõnet ei soovinud rahvahulga kuulata. Kui demonstrandide ettele nõudmisele - vabastada poliitilised vangid, Päts vastas eitavalt, saavutas masside revolutsiooniline meeleolu haripunkti. "Lähme vabastama poliitilisi vange vastu Pätsi taht-

¹ Rahva Häääl, nr.1, 22.06.1940.

mist!" kõlas hüüdeid. Ulestõusnud rahvas siirduski Kalaranda keskvangla juurde ja nõudis vangla administratsioonilt poliitiliste vangide vabastamist. Hirmunud ja peakaotanud vangla juhtkond täitis selle nõudmise. Rahvas võttis vaimustatult vastu vabastatud töölisklassi huvide eest võitlejad. Keskvangla juurest sammusid meeleavaldajad uuesti Toompeale, kus rahva revolutsioonilisest väljaastumisest halvatud vana valitsus oli juba lahkunud. Töötajad hõivasid valitsuse residentsi. Toompea vahtkond loovutas vastupanuta oma relvad ning lassis hakkasid korda pidama vabastatud tööliste - Rahva Omakaitse salgad. Pika Hermannini torni heisati punane lipp. Järgnevalt töölisel võtsid relvad politseilt.¹

Suurejoonelised töötava rahva meeleavaldused toimusid Tartus, Narvas, Pärnus, Viljandis, Valgas, Rakveres, Türil ja mujal. 21. juuni demonstratsioonid näitasid üle kogu maa töölisklassi võitlusvalmidust, organiseeritust ja jõudu, tema võimet massiliste revolutsiooniliste aktsioonide läbiviimiseks. Töölisklassi eesotsas seisis Eestimaa Kommunistlik Partei, kes oma aastakümneid kestnud ennastsalgava võitlusega töötava rahva huvide eest, oli võitnud massides suure autoriteedi ja mõju. Eestimaa Kommunistlikule Parteile kuulus 1940. aasta revolutsiooniliste sündmuste täielik ja jagamatu juhtimine.

21. juuni revolutsiooniline väljaastumine tähendas sotsialistliku revolutsiooni algust Eestis. Pidades silmas Lenini õpetust, et "iga revolutsiooni põhiküsimuseks on võimuküsimus," suunas Eestimaa Kommunistlik Partei revolutsiooniliste väljaastumiste jõu eelkõige fašistliku režiimi vastu, kodanliku võimu hävitamisele. Välisimperialistide teetusest

¹ Rahva Hääl, nr.1, 22.06.1940.

ilmajäänud eesti kodanlus, sattudes silm-silma vastu oma töölisklassiga, kaetas täiesti pea ega suutnud kuskil tõsist vastupanu avaldada. Punaarmee väeosade viibimine Eestis, kuigi nad ei seganud end Eesti siseasjadesse, demoraliseeris kodanluse read, halvas kodanluse kontrrevolutsioonilisi kavatsusi ning hoidis ära relvastatud vastupanu tööliste revolutsioonilisele väljaastumisele. Fašistlik valitsus kukutati töötajate revolutsioonilise väljaastumise tulemusena n.ö. rahulikul teel, kusjuures fašistliku kliki peamees Päts, tolleaegne vabariigi president, oli sunnitud seda oma käskkirjaga sanktsioneerima.¹

Fašistliku valitsuse kukutamisele parajäseniti ka teiste kodanliku riigivõimu organite tegevus.

Tegelik võim kogu maal läks fašistliku režiimi vastu väljaastunud töötava rahva kätte. 21. juuni õhtul moodustati uus, demokraatlik valitsus, eesotsas progressiivse kirjaniku ja ühiskonnategelase J. Vares-Barbarusega.²

Kodanluse poliitilist võimu teostava riigiaparaadi keskse organi - fašistliku valitsuse kukutamine ja asendamine töörahva valitsusega tähendas esimest ja otsustavat sammu vana, kodanliku riigiaparaadi lammutamisel ja uue rajamisel Eestis 1940. aastal. J. Varesse rahvavalitsusse kuulusid progressiivsed ühiskonnategelased ja tuntud töörahva huvide kaitsjad. Kuigi formaalselt valitsus nimetati ametisse vabariigi presidendi poolt, ei vastutanud ta sisuliselt viimase, vaid kommunistliku partei juhtimisel fašistliku režiimi vastu ülestõusnud revolutsiooniliste rahvahulkade ees. Valitsus tegutses kommunistliku partei ainujuhtimisel ning viis algusest peale

¹ Riigi Teataja, 1940, nr. 34, art. 491.

² Eesti Kommunist, nr. 7, 1955.a., lk. 31.

ellu töölisklassi ja töötava talurahva huvidele vastavat poliitikat. Taktikalistel kaalutlustel kommunistid algul ei kuulunud valitsuse koosseisu, kuid kommunistlik partei võis suunata valitsuse tegevust seetõttu, et ta oli revolutsiooni tunnustatud juht ja pärast juunipööret sisuliselt valitsev partei. EKP Keskkomitee paigutas kommunistid tähtsamatele võtmepositsioonidele, milliste kaudu toimus põhiliselt töörahva võimu teostamine ja kodanluse võimuorganite paralleelseerimine. Nii näiteks määrati kommunistid ministrite asetäitjateks siseministeeriumis ja majandusministeeriumis. Juulis, kui mõned rahvavalitsuse ministrid eesotsas peaministri J. Varesega võeti vastu kommunistlikku parteisse, avanes parteil võimalus valitsuse tegevust veelgi põhjalikumalt kontrollida ja suunata.

Seda, et J. Varesse valitsus oli töörahva valitsus, näitab ilmekalt valitsuse deklaratsioon, mis sisaldas täielikult tööliiskoosolekutel ja miitingutel tööliste poolt püstitatud nõudeid, millistest valitsus kogu oma tegevuses rangelt kinni pidas ja juhindus.

Valitsuse deklaratsioon võeti vastu uue valitsuse esimesel koosolekul 22. juunil 1940.a. Deklaratsioonis öeldi: "Asudes oma kõrgete riiklike kohustuste täitmisele, peab uus valitsus oma esimeseks pühaks kohustuseks teatada kogu Eesti rahvale, et tema kava on ülimal määral teenida rahvast, tema huvisid ja lootusi, mida senini eelmiste valitsuste tagurliku režiimi poolt jämedalt maha suruti ja ignoreeriti. Lähtudes sellest peamisest põhimõttest seab uus valitsus enesele üles järgmised tähtsamad ülesanded:

Välispoliitika alal toetades ja arendades normaalseid

suhteid kõigi riikidega, kindlustab valitsus esmajärjekorras Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti ausat ja tõelist täitmist ja temaga tiheda liidu alusel täielikult siiraste ja sõbralike suhete edasiarendamist. Valitsus on veendunud, et üksnes sel alusel on võimalik Eesti iseseisvuse ja kaitse kindlustamine.

Sisepoliitikas pühendab valitsus kogu oma jõu rahva õiguste täielikule maksmapanekule, tema ainelise heaolu tõstmisele ning rahvusliku kultuuri ja kodumaa hüvangu arendamisele. Selle sihiga kindlustab valitsus rahva demokraatlike õiguste teostamise. Ta hoolitseb poliitiliste vangide, rahva vabaduse eestvõitlejate amnestia viivitamatu läbiviimise eest.

Valitsus võtab päevakorda rahva tõelist tahet mitteesindava Riigivolikogu ja Riiginõukogu laialisaatmise ja uute valimiste läbiviimise, et nõnda teostada rahva tõelist esindust, ta saadab laiali ja keelab rahvavaenulikud organisatsioonid, algatab kohalike omavalitsuste reformi, et kindlustada meie rahva tõelist osavõttu. Uus valitsus seab endale ülesandeks puhastada riiklikku aparaati kuritahtlikest, laostavaist ellustest, tööliste, talupeegade ja töötava haritlaskonna organisatsioonide abiga teostada otsustavat võitlust bürokratismi ja riigiaparaadi ülekulutuste vastu, asendada mandunud, laostunud ja bürokraatlikud elemendid rahva mitmesugustest kihtidest tulevate värskete jõududega, et muuta valitsemisaparaati ausaks, vähekulukaks ja rahva tarvetele vasttavaks. Valitsus püüab kindlustada Eestis elavate vähemusrahvuste õigusi ja otsustavalt kõrvaldada lahkeliid üksikute rahvaste vahel, taotlede meie maal asuvate rahvaste tõsist sõprust.

Valitsus astub tarvilikke samme seaduste läbiviimiseks,

mis taotlevad töölisklassi ja haritlaste töötingimuste ja elude parandamist, samuti seadusi, mis on sihitud põllumeeste majanduse ja kultuuri edendamisele ja tõstmisele.

Valitsus pöörab tõsiselt tähelepanu rahva hariduse ja tervishoiu igakülgssele arendamisele.

Ta võtab tarvitusele kõik abinõud, et Eesti majanduslik elu, kaubandus ja tööstus saaksid tõhusamalt areneda tihedate vastastike majanduslike vahekerdade alusel, meie suure idanaabri ja sõbra - Nõukogude Liiduga..."¹

Eelnevast näeme, et J. Varese rahvavalitsuse deklaratsioon kajastab kõiki Eestimaa Kommunistliku Partei poolt välja töötatud, tööliskeosolekuil püstitatud nõudeid. Et EKP vahetult sotsialistliku revolutsiooni algul ei püstitanud nõukogude võimu, kodanluse eksproprieerimise ja teisi sotsialistliku revolutsiooni loosungeid, oli tingitud taktikalistest kaalutlustest. Eesti kodanluse poolt kahe aastakümne jooksul levitatav laimnõukogude korra ja sotsialistliku majandussüsteemi suhtes oli kahtlemata teatud mõju avaldanud ning seetõttu laialdased rahvahulgad, eriti talurahva hulgad, ei olnud revolutsiooni algul veel vajalikul määral ette valmistatud sotsialistliku revolutsiooni ja nõukogude võimu loosungiga. Et viia laialdased rahvamassid nende loosungite juurde, oli vajalik teatud ettevalmistustöö, mille kommunistlik partei viis läbi rahvavalitsuse kaasabil võrdlemisi lühikesel ajavahemikul - umbes 2 - 3 nädala jooksul. Juba revolutsiooni esimestest päevadest alates asuti rahvavalitsuse kaudu, kelle käes oli keskvoim, lammutama järjekindlalt kodanlikku riigiparaati, tema riigivõimu- ja valitsemisorganid. Rahvavalitsuse kaudu suruti maha fašistlikke, rahvavaenulikke elemente,

¹ Rahva Hääl, nr. 2, 22.06.1940.

organiseeriti proletariaadi ja töötava talurahva jõud otsustavaks pealetungiks kapitalistliku süsteemi alustele.

2. Kodanlik-fašistliku riigiaparaadi järk-järguline lammutamine ja uue riigiaparaadi kujundamise algus.

Nagu eelnevalt juba märgitud, tähendas fašistliku valitsuse kukutamine ja J. Varese rahvavalitsuse moodustamine esimest ja otsustavat sammu kodanlik-fašistliku riigiaparaadi lammutamise ja uue loomise teel. Omades ametlikult võimu keskuses, võis töölisklass n.ö. seaduslikult asuda vana riigiaparaadi ülejäänud lülide ja fašistliku diktatuuri tugipunktide lammutamisele ja uue riigiaparaadi väljakujundamisele. Juba oma deklaratsioonis rõhutas uus valitsus, et ta "seab endale ülesandeks puhastada riiklikku aparaati kuritahtlistest, laostavaist ollustest... asendades mandunud, laostunud ja bürokraatlikud elemendid rahva mitmesugustest kihtidest tulevate värs-kete jõududega, et muuta valitsemisaparaati ausaks, vähekul-kaks ja rahva tarvetele vastavaks." ¹

Sisuliselt tähendas see fašistlike võimumeeste ja nende käsikute minemakihutamist riigiaparaadist ja nende asendamist töölisklassile vastavate inimestega. Kõige pealt oli vaja purustada kodanliku diktatuuri aparaadi tipud, et desorgani-seerida kodanluse read ja võtta talt võimalus organiseeritud vastupanu osutada. Pärast fašistliku valitsuse kukutamist oli tarvis paralüseerida sellised kodanliku võimu toed, nagu: kaitseliit ja teised kodanluse kontrrevolutsioonilised organi-

¹ Rahva Hääl, nr.2, 21.06.40.

satsioonid. 22. juunil 1940.a. vabastati ametist sõjavägede ülemjuhataja, fašistliku kliki tuntud juht kindral Laidoner.¹ Samal päeval vabastati tegelikust sõjaväeteenistusest fašistlik kindral-leitnant Reek.² Nende fašistliku kliki ninameeste minemakihutamise ja sõjaväest ja asendamisega töörahva võimule enam-vähem lojaalsete inimestega oli sõjavägi neutraliseeritud, kuigi ohvitserkonnas säilus reaktioonilisi elemente. Tuleb silmas pidada, et oma põhimassis sõjavägi koosnes tööliste ja talupoegade esindajast, kes tundsid kaasa uuele võimule. Oma edasises tegevuses sõjaväes kommunistlik partei ja rahvavalitsus tõmbasid laiu sõjaväelaste hulki aktiivsele osavõtule revolutsioonilistest sündmustest, mis toimus teravas võitluses ohvitserkonna tagurliku osa vastu. Sõjavägi tõmmati osa võtma töötava rahva miitingutest. Miitinguid hakati korraldama ka sõjaväes. Poliitilise kasvatuse teostamise ülesanne sõjaväes oli esialgu pandud Informatsioonikeskusele, kuid juba 5. juulil 1940.a. anti välja sõjaväes ja sõjaministeeriumis poliitiliste juhtide ametikohtade asutamise seadlus, mille alusel asutati sõjaväes ja sõjaministeeriumis poliitilise peajuhi ja väekoondiste ning sõjaväe ja sõjaministeeriumi poliitiliste juhtide kohad.³ Sõjaväe ja sõjaministeeriumi poliitiliseks peajuhiks määrati üks silmapaistvamaid kommunistliku partei tegelasi Paul Keerdo.⁴ Poliitiliste juhtide kaudu avanes kommunistlikul parteil võimalus teostada sõjaväelaste keskel poliitilist selgitus- ja kasvatustööd ning ühtlasi kontrolli ohvitserkonna tegevuse üle.

¹ Riigi Teataja nr.55, 1940, art. 499.

² Rahva Hääl, nr. 2, 22.06.1940.

³ Riigi Teataja, nr. 63, 1940, art. 592.

⁴ Kommunist, nr. 6, 9.07.1940.

Järk-järgult hakati vabastama kontrrevolutsiooniliselt meelestatud ohvitseride.

Järgmiseks tähtsaks sammuks sõjaväe muutmisel rahvaarmeeks, tööliste ja talupoegade armeeks oli sõjaväelaste komiteede loomine. Seadlus väeosade komiteede moodustamise kohta anti välja 13. juulil 1940.a., kuid esimene komitee oli loodud juba varem - 9. juulil Tapa soomusrügemendis.¹ Pärast seadluse avaldamist algas komiteede moodustamine kõikjal suure hooga. Sõjaväelaste komiteed aitasid poliitilistel juhtidel puhastada sõjaväge ja laevastikku Eesti töötavasse rahvasse ja Nõukogude Liitu vaenulikult suhtuvatest ohvitseridest, korraldada perioodiliselt sõdurite ja madruste koosolekuid, kus arutati rahvusvahelisi ja riigi siseelu küsimusi, samuti sõdurite õppe- ja igapäevase elu küsimusi, lähendada sõjaväge rahvale.²

Sõjaväe järjekindla demokratiseerimise kava esitas sõjaväe poliitiline peajuht Paul Keerdo suurel sõjaväelaste koosolekul Kadriorus 16. juulil 1940.a. Ta märkis, et kommunistlik partei, valitsus ja sõjaväe poliitiline juhtkond saavad ülesandeks lähemal ajal läbi viia järjekindel sõjaväe demokratiseerimine. Selleks tuleb: 1) Nimetada väeosadesse poliitilisi juhte, organiseerida nende tööd sõdurite ja madruste poliitilisel kasvatamisel.

2) Saavutada sõdurite ja madruste osavõtt rahva ühiskondlik-poliitilisest elust.

3) Anda sõduritele ja madrustele õigus riigivõimu organite valimistest osa võtta ning ennast valida laste.

4) Kõrvuti sõjalise väljaõppega korraldada sõdurite ja mad-

¹ Kommunist, nr. 15, 18.07.1940.

² Rahva Häääl, nr. 25, 17.07.1940.

ruste poliitilist kasvatust.

5) Lubada sõduritele ja madrustele teenistusest vabal ajal osa võtta kultuur-hariduslikest organisatsioonidest, koos-
olekutest ja ühiskondlikest ettevõtetest.

6) Lubada sõduritel ja madrustel vabalt astuda kommunistli-
ku partei ja kommunistliku noorsooühingu ridadesse.

7) Lubada luua sõjaväes ja laevastikus sõdurite ja madruste
komiteed, mis sõdurite ja madruste poolt vabalt valitud.¹

See kava viidi järjekindlalt ellu, mille tulemusena saa-
vutati sõjaväe põhjalik ümberkujundamine, tema muutmine
tõelisaks rahvaarmeeks, eesti töötava rahva huvide truuks
kaitsjaks.

Sõjaväest hoopis ustavamaks ja kindlamaks kodanliku dik-
tatuuri tugisambaks oli politsei. V.I. Lenin kirjutas:

"Kõigis kodanlikes vabariikides, isegi kõige demokraatlike-
mais, on politsei peamiseks rahvahulkade rõhumise vahendiks
(nagu alaline armeegi), alati võimalike tagasipöörete pan-
diks... Olles eraldatud rahvast, moodustades professionaal-
se seisuse, koosnedes inimestest, kes on "välja õpetatud"
vägivalla najal vaese kodanikkonna vastu, inimestest, kes
saavad veidi kõrgemat palka ja "võimu" privileege (rääkima-
ta "alkäemaksudest"), jääb politsei igasuguseis demokraat-
likes vabariikides kodanluse valitsuse ajal paratamatult te-
ma ustavaimaks tööriistaks, toeks ja kaitseks."² Sellepärast
on arusaadav, et vana politseiaparaadi lammutamist alustati
Eestis juba revolutsiooni esimestel päevadel. 29. juunil
1940.a. vabastati sisekaitseülema kohustest vana valitsuse
siseminister Jürima, ning sisekaitseülema kohustused pandi

¹ Rahva Hääel, nr. 25, 17.07.1940.

² V.I.Lenin, Teosed, 20 kd., lk. 336-337.

uuele siseministrile.¹ Uue valitsuse siseministri korraldusel kaotati samal päeval politseikontroll tööliste koosolekute üle.² 23. juunil määrati siseministri abiks kommunist H.Habermann,³ kes alates 29. juunist kinnitati ka sisekaitseülemaks.⁴ Kuna sisekaitseülemale allus vahetult politsei, siis avanes kommunistlikul parteil otsene kontrolli võimalus politsei üle. Sisekaitseülemale kodanliku kaitseseisukorra seaduse põhjal antud küllaltki suuri õigusi avanes nüüd võimalus kasutada kodanluse enda vastu, kodanluse vastupanu mahasurumiseks. Sisekaitseülema otsusega karistati pidevalt tagurlikke elemente Nõukogude Liidu vastase ja töörahva võimu vastase propaganda eest. Siseministeeriumi algatusel, kus juhtivad positsioonid oli kommunistide käes, vabastati ametist ja arreteeriti mitmed poliitilise politsei vastutavad töötajad. Juuni lõpul ja juuli algul 1940.a.vabastati ametist politseivalitsuse abidirektor Kirsimägi, politseivalitsuse üldbüroo juhataja Lepp, poliitilise politsei komissar Tallinnas Edesalu,⁵ Pärnu poliitilise politsei komissar Uus⁶ ja rida teisi juhtivaid politseitöötajaid. Terve rida poliitilise politsei tegelasi, kes olid tuntud otseste töörahva vaenlastena vabastati 16. juulil 1940.a.⁷ Samaaegselt suunati politseiaparaati, eriti poliitilise politseisse juhtivale tööle kommuniste. Näiteks hakkas politseivalitsuse abidirektorina, hiljem aga direktorina töötama vana kommunist A. Murro. Kommunist B. Kumm määrati algul

¹ Rahva Hääl, nr. 2, 22.06. 1940.

² Sealsamas.

³ Riigi Teataja, nr. 54, 1940, art. 494.

⁴ Riigi Teataja, nr. 57, 1940, art. 535.

⁵ Rahva Hääl, nr.7, 29.06.1940.

⁶ Rahva Hääl, nr.9, 01.07.1940.

⁷ Rahva Hääl, nr.25, 17.07.1940.

Pärnu poliitilise politsei komissarika, seejärel politseivalitsuse abidirektoriks.¹ Politseiaparaadi juhtivate töötajate kõrvaldamisega paralüseeeriti kodanlik-fašistliku diktatuuri üks tähtsamaid tugisambaid - politsei. Politseivalitsuse juhtivate ametnike, prefektide, kriminaal- ja poliitilise politsei komissaride ühine koosolek 10. juulil 1940. a. avaldas uuele valitsusele täielikku poolehoidu ja tunnustust, ning lubas igati kaasa aidata valitsuse deklaratsiooni elluviimiseks.²

Tõsteti üles küsimus politseiaparaadi demokratiseerimisest. Vana politseiaparaati siiski ei olnud võimalik sõjaväe eeskujul ümber kujundada ja muuta töörahva võimu toeks. Juba juulis ilmnes, et politsei suhtub ükskõikselt ja passiivselt oma ülesannetesse, saboteerib uue valitsuse korralduste täitmist, mille tõttu "...heakord ja julgeolek eriti linnades jätab palju soovida."³ Politseiaparaat, koosnedes ka oma reaksioonis peaaegu eranditult kukutatud fašistliku kliki ustavatest sulastest, ei kõlvanud uue korra tingimustes ja lõppude lõpuks osutus vajalikuks selle täielik likvideerimine. Asendanud politsei juhtkonna kommunistide või teiste töölisklassile ustavate inimestega, hakkaski uus valitsus järk-järguliselt läbi viima politseiaparaadi likvideerimist, mis lõplikult teostati alles pärast nõukogude võimu väljakuulutamist. Juba revolutsiooni algul hakkas välja kujunema organisatsioon, millega asendada ajutiselt politsei. Selleks oli Rahva Omakaitse, mis loodi kommunist K. Hansoni juhtimisel.

Kodanliku diktatuuriaparaadi lammutamise tähtsaks sammuks oli Kaitseliidu likvideerimine. Kaitseliit oma 43000-mehelises koosseisus kujutas endast tegelikult kodanluse

¹ Riigi Teataja, nr. 72, 1940, art. 721-722.

² Rahva Hääl, nr. 35, 27.07.1940.

³ Rahva Hääl, nr. 35, 27.07.1940.

relvastatud ihukaitseväge. See fašistlik organisatsioon terroriseeris kodanliku diktatuuri päevil pidevalt elanikkonda, eriti töölisklassi. Sellepärast oli kõigi tööliskösolekute üheks kindlaks nõudmiseks Kaitseliidu likvideerimine. Koosnedes oma põhimassis peamiselt kodanluse esindajaist, võis Kaitseliit kujuneda kodanluse vastupanu tugipunktiks. Sellepärast talitas rahvavalitsus täie resoluutsusega Kaitseliidu likvideerimisel. Juba esimestel päevadel peale juunipööret arreteeriti Kaitseliidu juhtkond. 27. juunil 1940.a. anti seadlus Kaitseliidu likvideerimise kohta. Seadluse § 1.märgiti, et "Kaitseliidu põhikiri kaotab kehtivuse ja Kaitseliit ühes kõigi allorganisatsioonidega lõpetab oma tegevuse 28. juunist 1940." Seadluse alusel Kaitseliidule ja tema allorganisatsioonidele kuuluvad kinnis- ja vallasvara läks üle riigile ja anti sõjaministeeriumi valitsemisele.¹ Siseministri poolt 29. juunil 1940.a. antud määruse alusel korjati Kaitseliidu liikmetelt ja teistelt eraisikutelt ära relvad.² Kaitseliiduga koos likvideeriti "Naiskodukaitse", "Noorkotkaste" ja "Kodutütarde" organisatsioonid. Kaitseliidu likvideerimisega kaotas kodanlus oma tähtsama toe.

27. juunil 1940.a. suleti fašistlik "Isamaaliit",³ milline koosnes peaaegu eranditult kodanluse reaktsioonilistest esindajatest ja oli ainuke legaalne poliitiline partei Pätsi fašistliku diktatuuri perioodil. "Isamaaliidu" järel saadeti laiali ka teised kodanluse tagurlikud organisatsioonid. Kodanlike organisatsioonide likvideerimine võttis kodanluselt võimaluse koondada oma jõude töörahvale vastupanu osutamiseks ja

¹ Riigi Teataja, nr. 55, 1940, art. 498.

² Riigi Teataja, nr. 57, 1940, art. 515.

³ Rahva Hääli, nr. 6, 28.06.1940.

nõrgendas otsustavalt kodanlust kui poliitilist jõudu.

Ulatusliku puhastustöö viis rahvavalitsus kommunistliku partei juhtimisel läbi ministeeriumides, kohalikes omavalitustes ja teistes riigi asutustes. Kui oma vormilt need asutused revolutsiooni algperioodil jäid endisteks, siis seda suuremaid muudatusi toimus sisult. Kodanluse ja tema palgasulaste asemele tulid inimesed töötava rahva hulgast, kes võitlesid eksploataatorliku korra täieliku hävitamise ja sotsialismi eest, kellele oli võõras võitlus nn. "riigipiruka" jagamise eest, ^{mls} kodanliku korra tingimustes toimus nii ülal kui all, kogu kesk- ja kohalikus valitsusaparaadis. Uue valitsuse koosseisust oli meil juba eelnevalt juttu. Ministeeriumid jäid uue valitsuse ajal samadeks, kui kodanliku korra ajal. Neid oli kokku üheksa: haridusministeerium, majandusministeerium, siseministeerium, sõjaministeerium, välisministeerium, kohtuministeerium, põllutööministeerium, sotsiaalministeerium ja teedeministeerium. Ministeeriumide töö korraldamiseks vastavalt töötava rahva huvidele oli vaja peale ministrite asendada tööliklassile ustavate inimestega ka ministri abid ja rida teisi ministeeriumide vastutavaid töötajaid. Seoses sellega vabastati juuni lõpul rida endisi ministri abisid, osakondade direktoreid ja teisi vastutavaid töötajaid. Eriti ulatuslikud muudatused viidi läbi siseministeeriumi koosseisus. Nagu eelnevalt juba märgitud määrati 23. juunil 1940.a. siseministri abiks kommunist H. Habermann. 25. juunil 1940.a. määrati siseministri abiks veel kommunist P. Vihalem.¹

Majandusministri abiks määrati kommunist O. Sepre,² sotsiaalministri abiks V. Hion, haridusministri abideks A. Valsi-

¹ Riigi Teataja, nr. 54, 1940, art. 494-495.

² Riigi Teataja, nr. 57, 1940, art. 533.

ner ja H. Moora jne.¹ Rida juhtivaid töötajaid vabastati välisministeeriumi teenistusest ja asendati uuele võimule sobivate inimestega. Kutsuti ära fašistliku valitsuse poolt välisriikidesse akrediteeritud saadikud.² Nende ja rea teiste ümberkorralduste tulemusena töötav rahvas saavutas otsustava mõju riigivalitsemisaparaadis ja seega sise- ja välispoliitika teostamisel. Tõsi, revolutsiooni algperioodil jäi peaaegu puudutamata kodanluse majanduslik aparaat. Rida majandusministri poolt antud määrusi püüdsid piirata kodanluse tegevusvabadust ja piiri panna hangeldamisele. Neist tähtsamatena võib nimetada toor- ja tarbeainete müügi ja hindade korraldamise määrust³ ja majandusministri otsust moratooriumi kehtimapaneku kohta Riigi-hoiukassas ja Eesti Pangas⁴. Juulis vabastati ametist Eesti Panga president. Otsustava mõju majandusaparaadis ja kogu majanduselus saavutas töölisklass alles pärast nõukogude võimu väljakuulutamist Eestis. Ka kohtuaparaadi põhjalik ümberkorraldamine toimus juba nõukogude võimu tingimustes.

Olulisi muudatusi toimus kohalikes omavalitsusorganites. Ajavahemikul 28. juunist kuni 9. juulini 1940.a. vabastati ametist kõik endised maavanemad, samuti osa maanõunikke ning asendati need töörahva huvisid kaitsvate või vähemalt töötava rahva võimusse lojaalselt suhtuvate inimestega.⁵ Kohalike omavalitsuste põhjalikreorganiseerimine viidi läbi pärast nõukogude võimu väljakuulutamist Eestis. Kuid juba esialgse reorganiseerimise tulemusena, uute maavanemate, maanõunike kinnitamise tulemusena, kes tuginesid kohapeal töötava rahva

¹ Rahva Hääl, nr. 6, 28.06.1940.

² Riigi Teataja, nr. 57, 1940, art. 526-528.

³ Riigi Teataja, nr. 57, 1940, art. 513.

⁴ Riigi Teataja, nr. 72, 1940, art. 718-719.

⁵ Riigi Teataja, nr. 63, 1940, art. 606-625.

massiorganisatsioonidele, likvideeriti kodanluse võim kohtadel ning tegelik võim koondus kõikjal üle kogu maa töörahva kätte.

Selleks, et kindlustada rahvale vaba tahte avalduse võimalus sotsialistliku revolutsiooniga üleskerkinud küsimuste otsustamisel, kuulutati 5. juulil 1940.a. välja Riigivolikogu uue koosseisu valimised.¹ Valimiste väljakuulutamine tähendas ühtlasi kodanliku Eesti kõrgema seadusandliku võimu organi - Riigivolikogu ja Riiginõukogu - laialisaatmist, likvideerimist. Kodanlik Riigivolikogu, mis oli "valitud" fašistliku režiimi surve all, veel vähem aga Riiginõukogu, mille liikmed nimetati fašistliku kliki ninameeste hulgast, ei esindanud mingil määral eesti rahvast, vaid ainult fašistlikku suurkodanlust ja kulaklust. Sellepärast leidis selle rahvastase seadusandliku organi laialisaatmine üksmeelset heakskiitu töötava rahva laiades massides.

Sellega oli kodanliku riigiaparaadi nii seadusandlikes kui ka täidesaatvates võimuorganites kodanluse võim põhijoontes murtud. Oli likvideeritud Kaitseliit ja teised kodanlikud organisatsioonid. Kodanliku riigiaparaadi lammutamisega kaasnes uue riigiaparaadi rajamine. Töörahva võimu teenistusse rakendati vana riigiaparaadi ümberkujundatud organid. Vana riigiaparaadi lammutamine ja uue rajamine toimus Eestimaa Kommunistliku Partei vahenditult juhtimisel. Eelnevalt on juba juttu olnud kommunistliku Partei juhtivast ja suunavast osast valitsuse tegevuses, sõjaväe demokratiseerimisel jne. Kommunistlik partei kindlustas oma vahenditult juhtimise riigiaparaadi kõigis

¹ Riigi Teataja, nr. 60, 1940, art. 565.

² Riigi Teataja, nr. 57, 1940, art. 534.

tähtsamates lülides.

29. juunil 1940.a. määrati Informatsioonikeskuse abi-juhatajaks Eestimaa Kommunistliku Partei üks silmapaistvamaid juhte - Johannes Lauristin.¹ Sellega oli tagatud elanikkonnale õige, partei poolt kontrollitud ja juhitud informatsiooni andmine, mis omas suurt tähtsust laiaade töötavate hulkade kaasatõmbamisel revolutsioonilisse võitlusse.

Kommunistliku partei juhtimisel loodi ka revolutsiooni relvastatud jõud - Rahva Omakaitse. Rahva Omakaitse organiseerimine sai alguse 21. juuni meelevaldusest. Ta moodustati töölisliikumise aktiivsematest tegelastest, kes tegutsesid töölislikorrapidajatena. Juunipöörde järel asuti Rahva Omakaitset organiseerima üle kogu maa. Rahva Omakaitse üldjuhiks määrati tema organiseerija K. Hanson. 28. juunil ilmus "Rahva Hääles" üldjuhi esimene päevakäsk, milles anti juhtnööre Rahva Omakaitse organiseerimiseks: Tartus, Pärnus, Narvas, Võrus, Valgas ja teistes tähtsamates linnades.²

Rahva Omakaitse oli täiesti uus, proletariaadi riigivõimu organ, kellele kommunistlik partei ja uus rahvavalitsus võisid tugineda kodanluse võimuorganite paraliseerimisel ja kodanluse vastupanu mahasurumisel. Rahva Omakaitset võib võrrelda Punakaardiga aastail 1917-1918. 5. juunil anti välja Rahva Omakaitse korraldamise seadus. Seaduses märgiti, et Rahva Omakaitse on riiklike ülesannetega vabatahtlik töötava rahva omakaitse organisatsioon, kelle ülesanneteks on politsei-võimude abistamine kodanike julgeoleku kaitsmisel siseministri poolt määratud ulatuses; oma liikmeile sõjalise õppuse ja kasvatuse andmine ning nende kultuurilise ja kutselise kasvatuse arendamine ja muude ülesannete täitmine, mis seadustega, mää-

¹ Riigi Teataja, nr. 57, 1940, art. 534.

² Rahva Hääle, nr.6, 28.06.1940.

rustega, või siseministri korraldustega temale pannakse.¹

Rahva Omakaitse allus vahetult siseministrile, ta oli siseministeeriumi üks organ. Rahva Omakaitse ridadesse võeti vabatahtlikkuse alusel ainult isikuid, kes näitasid oma tõelist solidaarsust ja vankumatut ustavust töötavale rahvale... Töötava rahva vaenlased ei pääsenud Rahva Omakaitse ridadesse. Rahva Omakaitse põhiülesandeks oli töörahva võimu kaitsmine ja kindlustamine. Rahva Omakaitse eriülesannetega vahtkonnade valve all oli pidevalt valitsus- ja teised tähtsamad asutused ja kohad. Sageli Rahva Omakaitse liikmed täitsid ka poliitseinikkude ja sõjaväe ülesandeid, saades sellega hakkama eeskujulikult.²

Rahva Omakaitse andis hiljem organiseeritava töölis-talurahva miilitsa põhikoosseisu.

Töötava rahva võimu teostamisel ja kindlustamisel kuulus tähtis koht töörahva revolutsioonilistele massiorganisatsioonidele, milliste tegevus pärast juunipööret kommunistliku partei juhtimisel enneolematult aktiviseerus. Eriti tähtsat osa töölisklassi edasisel organiseerimisel, tema jõudude kasutamisel etendasid ametiühingud. Juba 22. juunil kihutati Ametiühingute Keskliidu juhatuselt minema kodanluse poolt määratud inimesed, ning moodustati uus Ametiühingute Keskliit, mille koosseisu kuulusid kommunistid ja ametiühingu aktiivi esindajad, kes juhendasid kommunistliku partei poliitikast.³ Moodustatud Ametiühingute Keskliit viis läbi ametiühingu organisatsioonide reorganiseerimise. Kodanlikul perioodil eksisteerinud 120 kutsealase ametiühingu asemel, mis ühendasid

¹ Riigi Teataja, nr. 62, 1940, art. 583.

² Rahva Hääl, nr. 35, 27.07.1940.

³ Rahva Hääl, nr.2, 22.06.1940.

kokku 20000 inimest, organiseeriti 21 ametiühingut, millised ühendasid töölisi ja teenistujaid tootmisalade järgi. Organiseeriti rida uusi ametiühinguid, nagu metallistide, tervishoiu-, side-, elektri-, käevanduse-töölise ametiühingud. Ametiühingu liikmete arv hakkas kiiresti kasvama. Vaevalt kolme nädala jooksul peale juunipööret kasvas ametiühingu liikmete arv kahekordseks.¹ EKP Keskkomitee pühendas ametiühingute juhtimisele suurt tähelepanu, suunates sellele tööle partei Keskkomitee liikme H. Arboni.²

Maatöölise organiseerimist teostati Maatööraha Ühingu kaudu, milline asutati peale juunipööret. Kuu aja jooksul astus Üleriiklikku Maatööraha Ühingusse 20000 liiget ja asutati 400 ühingu osakonda.³ Üleriikliku Maatööraha Ühingu osakonnad kujunesid kommunistliku partei ja rahvavalitsuse kindlateks tugipunktideks maal.

Suurt tähelepanu pööras kommunistlik partei tööle noorsoo hulgas. Tööraha võimu kehtimapaneku momendil puudus Eestis kommunistlik noorsoo organisatsioon. Seepärast asuti kohe pärast juunipööret taolise organisatsiooni loomisele. Juuli algul moodustatigi Eestimaa Kommunistlik Noorsooühing, partei tähtsam reserv ja abiline tööks noorsoo laiades hulkades. Juhtivale tööle Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingusse suunas partei kommunist E. Tarkpea.⁴ Moodustati EKNÜ Keskkomitee, maakonna ja linnakomiteed. Kommunistliku Noorsooühingu loomine leidis palavat poolehoidu Eesti töötava noorsoo hulgas. Lühikese aja jooksul

¹ Rahva Hääl, nr.20, 12.07.1940.

² Zabrodskaja, lk. 27.

³ Rahva Hääl, nr. 36, 28.07.1940.

⁴ O.Kuuli, lk. 58.

anti enam kui 12000 avaldust kommunistlikku noorsooühingusse astumiseks.¹ Vastavalt oma ridade kasvule ja organisatsioonilisele tugevnemisele hakkas Eestimaa Kommunistlik Noorsooühing üha aktiivsemalt tegema poliitilist tööd töölis- ja maanoorte hulgas.

Nagu ümberkujundatud uue riigiaparaadi nii ka kõigil nende töötava rahva massiorganisatsioonide tegevust juhtis ja suunas Eestimaa Kommunistlik Partei. Eestimaa Kommunistlik Partei muutus faktiliselt legaalseks ja tuli põranda alt välja seoses 21. juuni pöördega. 1918.a. tehtud otsus kommunistliku partei ja tema häälekandja ajaleht "Kommunist" keelamise kohta tühistati ametlikult 4. juulil 1940.a.² Eesti töötav rahvas tervitas palavalt Eestimaa Kommunistliku Partei legaliseerimist. Eesti Ametiühingute Keskliitu kuuluvad töölisorganisatsioonid kirjutasid oma tervituses Eestimaa Kommunistlikule Parteile: "On jõudnud kätte silmapilk, kus kommunistlik partei on asunud avalikult tegevusse. Kannatusrikas, okkiline on olnud tema tee. Kuid kõikumata järjekindlusega, üle igasuguste takistuste, läbi raskete pingutuste põranda all, üle võlla, läbi vangimajade lukustatud uste ja trellitatud akende on kompartei kandnud töörahva võitluslippu. Vähe sellest, ehkki näiliselt väikesearvuline, on kompartei alaliselt juhtinud töölisklassi, töötavat rahvast ja töötavat intelligentsi, olles sidemes kõige laiemate rahvahulkadega, mida ka kujukalt näitas 21. juuni demonstratsioon... Kuid võitlus ei ole lõppenud, võitlus seisab ees. Tugevamini kui ialgi enne peab kom-

¹ Kommunist, nr. 40, 14.02.1941.

² Kommunist, nr. 2, 5.07.1940.

partei koondama read, et juhtida võitlust, et teostada töötava rahva ammuigatsetud ideaalid, et hävitada inimese kurnamine teise inimese poolt."¹ 21. juuni pöörde ettevalmistamisel ja läbiviimisel töötas kommunistlik partei täie energiaga. 21. juuniks olid Tallinnas, Tartus, Narvas ja Pärnus juba moodustatud parteiorganisatsioonid parteikomiteedega eesotsas. Teistes linnades ja maakondades olid parteiliikmed laialipillatud, kuid kõik kommunistid olid mobiliseeritud ja töötasid EKP Keskkomitee juhtimisel. Tallinna parteiorganisatsioon kui kõige suurem ja tugevam organisatsioon eesotsas Tallinna parteikomiteega, aitas tõhusalt maakondade organisatsioonide.² Bärast juuni pööret asus kommunistlik partei kohe reorganiseerima oma tööd vastavalt uutele tingimustele ja uutele ülesannetele. Viidi läbi parteiliikmete registreerimine, moodustati kohalikud parteiorganid - maakonnakomiteed ja alustati uute liikmete vastuvõttu parteisse. Ettevõtetes ja asutustes, kus oli enam kui kolm parteiliiget, moodustati parteialgorganisatsioonid, eesotsas valitava sekretäriaga. Tööraha võimu tingimustes kasvas partei liikmete arv kiiresti. See oli väga oluline, sest väikesearvulise vaevalt 150 liikmelise parteiorganisatsiooniga ei olnud võimalik edukalt lahendada uusi suuri ülesandeid, juhtida tööraha riiki.³ Kuni 15. augustini 1940.a. võeti otsekohe vastu partei liikmeks, kusjuures nõuti ainult kaht soovitus.⁴ Aktiivsed revolutsioonilisest liikumisest osavõtjad, kellest paljud olid juba kodanliku diktaatori perioodil parteiga seotud, astusid kuulsusrikka kommunistliku partei ridadesse. Koos nendega astus parteisse ko-

¹ Kommunist, nr. 2, 5.07.1940.

² Kommunist, nr. 40, 14.02.1941.

³ O.Kuuli, lk. 53.

⁴ Kommunist, nr. 40, 14.02.1941.

halike parteiorganite vähese valvsuse tõttu ka ballasti, kuid see ei suutnud partei tegevust mingil määral halvata. Tihe side töörahva kõige laiemate massidega oli peamiseks partei jõu allikaks. Peale fašistliku "Isamaaliidu" sulgemist kujunes Eestimaa Kommunistlik Partei ainsaks juhtivaks poliitiliseks parteiks Eestis ja peale 4. juulit ka ainsaks legaalseks parteiks. Seega pärast juunipööret kommunistlik partei kujunes täiel määral juhtivaks ja suunavaks jõuks riigis, kes ei jaganud oma võimu ühegi teise parteiga. Kommunistlik partei kui juhtiv ja suunav jõud, ametiühingud, kommunistlik noorsooühing, Rahva Omakaitse ja teised töörahva massiorganisatsioonid kujutasid endast põhijoontes juba proletariaadi diktatuuri mehhanismi. Tösi nõukogud, kui vahetult proletariaadi diktatuuri teostavad organisatsioonid, puudusid Eestis pikema aja vältel. Kuid riiklikku võimu teostas tööliklass edukalt rahvavalitsuse kaudu keskuses ja organiseeritud omavalitsuste kaudu kohadel. Uue proletariaadi diktatuuri riigiaparaadi väljakujunemine nõukogude vormis toimus peale nõukogude võimu väljakuulutamist Eestis ja Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsiooni vastuvõtmist.

3. Nõukogude võimu väljakuulutamise Eestis ja Eesti NSV vastuvõtmine NSV Liidu koosseisu.

Nagu eelpool märgitud avaldas valitsus 5. juulil 1940.a. otsuse Riigivolikogu ja Riiginõukogu laialisaatmise ja 14.-15. juulil uue Riigivolikogu valimiste läbiviimise kohta. Kommunistlik partei omistas uue Riigivolikogu valimistele erakordset tähtsust, seades endale ülesandeks koondada laiad töötava rahva hulgad, eesotsas töölisklassiga, kodanluse vastu, et murda viimase positsioonid lõplikult.

Kodanlikus valimisseaduses tehti rida olulisi muudatusi, mis pidid töötavale rahvale kindlustama vaba tahte avalduse ja valimistest aktiivse osavõtu võimaluse. Samuti kindlustati töötavale rahvale täielikud võimalused oma kandidaatide esitamiseks valimistel. Valimisi juhtiv ja järelevalvet teostav organ - valimiste peakomitee moodustati valitsuse poolt töörahva esindajaist. Valimiste peakomitee esimeheks nimetati kohtuminister, liikmeteks siseministri abi H. Habermann, statistika keskbüroo esindaja, kaks Ametiühingute Keskliidu ja kaks kommunistliku partei esindajat.¹ Ka uutesse ringkondade komiteedesse määrati töötava rahva esindajad.² Sellega kindlustati juhtivad positsioonid valimistel töörahva esindajatele.

Valimiskampania ja valimised toimusid teravas klassivõitluse õhkkonnas. Kommunistlik partei juhtimisel loodi Eesti Töötava Rahva Liit, kuhu esialgselt kuulusid 22 suure-

¹ Riigi Teataja, 1940, nr. 60, art. 567.

² Kommunist, nr. 5, 8.07.1940.

mat töötava rahva organisatsiooni eesotsas Eestimaa Kommunistliku Partei ja Eesti Ametiühingute Keskliiduga.¹ See oli töötava rahva ühisrinne kodanluse vastu. 6. juulil 1940.a. avaldas Eesti Töötava Rahva Liit oma valimisplatvormi, mis sisaldas järgmisi nõudmisi:

"... Meie nõudmised sisepoliitika alal - sõprus Eesti ja Nõukogude Liidu rahvaste vahel ja tihe liit Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vahel.

Meie nõudmised sisepoliitika alal:

1. Sõna-, trüki-, koosolekute ja ühinemise vabaduste kindlustamine töötava rahva huvides.
2. Tööliste ja teenijate materiaalse olukorra parandamine töötasu tõstmise teel.
3. Otsustav võitlus tööpuudusega.
4. Laialdaste abinõude tarvitusele võtmine töörahva sotsiaalse kindlustamisega haiguste, õnnetusjuhtumite ja tööõnnetuste vastu.
5. Riiklik kindlustus tööinvaliididele ja vanadele mees- ja naistöölistele.
6. Igakülgne riiklik abi väikepõllupidajatele ja maatameeste maaga varustamine.
7. Talunikul lasuva võlakoorma tõeline kergendamine.
8. Talurahva igasuguste maksuvõlgade niisama kui ka trahvi-rahade kustutamine.
9. Ebaõiglase isikumaksu ümberkorraldamine.
10. Laste- ja emadekaitse laiendamine, lastesõimede, lastekodude ja nõuandlate organiseerimine.
11. Rahvaharidus kõigile kättesaadavaks ning ilma tasuta.

¹ Kommunist, nr. 3, 6.07.1940.

12. Arstiabi võrgu laialdasem arendamine.
13. Rahvusliku ebavõrdsuse ja rahvusvähemuste rõhumise likvideerimine ning kõigi Eestis elavatele rahvastele üheõigusluse kindlustamine.
14. Sõjaväe demokratiseerimine.
15. Rahvusliku kultuuri, teaduse, hariduse ja kunsti laialdane arendamine."¹

Eesti töötava rahva kõige laiemad hulgad kiitsid üksmeelselt heaks selle platvormi. Valimiste päevaks ühines Töötava Rahva Liidu valimisplatvormiga 618 organisatsiooni ja 304 suurt rahvakoosolekut.² Kuigi nõukogude võimu loosungit polnud Eesti Töötava Rahva Liidu platvormis veel ülestõstetud, tähendas võitlus selle platvormi teostamise eest tegelikult võitlust nõukogude võimu kehtestamise eest.³ Eesti Töötava Rahva Liidu platvorm oli tähtsaks vahendiks tööliiklasi ja töötava talurahva liidu tugevdamisel, mis oli otsustavaks tingimuseks sotsialistliku revolutsiooni võidu lõplikul kindlustamisel. Valimiskampania juhtimiseks moodustati Üle-Eestimaaline Eesti Töötava Rahva Liidu valimiskoostöökomitee. Viimase poolt määrati usaldusmehed Tallinna, Tartu ja maakondadesse, kes organiseerisid kohapealsed toimikonnad ja nende abiga teostasid ulatuslikku agitatsioonitööd Töötava Rahva Liidu kandidaatide kasuks.⁴ 8. juulil algas kandidaatide esitamine. Eesti Töötava Rahva Liit esitas oma kandidaadid kõigis 80 valimisringkonnas. Nendeks olid töötava rahva esindajad eesotsas kommunistidega. Ka kodanlus püüdis Riigivolikogusse sokutada oma kandidaate, et nende kaudu

¹ Kommunist, nr.3, 6.07.1940.

² Rahva Hääl, nr. 23, 15.07.1940.

³ Zabrodskaja, lk. 30.

⁴ Rahva Hääl, nr.16, 8.07.1940.

takistada kapitalistliku süsteemi lõplikku purustamist. Näiteks Tartus esitati Riigivolikogu kandidaadiks eesti kodanluse tuntud esindaja J.Tõnisson. Kodanluse esindajate katsetele pügeda Riigivolikogusse, andis töörahva võim otsustava vastulöögi. Rahvavalitsus täiendas Riigivolikogu valimisseadust järgmise punktiga: "Et vältida Riigivolikogu valimiste kasutamist Eesti Vabariigile ja Eesti rahvale kahjulikkude eesmärkide huvides, tuleb kandidaatide esitamiskirjade esindajail esitada ringkondade komiteedele hiljemalt 10.juuliks 1940 kell 14 vastava kandidaadi valimisplatvorm. Valimisplatvormi mitteesitamisel tühistatakse vastava kandidaadi esitamiskiri ringkondade komiteede poolt."¹

Tõsi, kodanlus püüdis ka nüüd veel manööverdada, esitades demagoogilised valimisplatvormid, mis oli mõeldud töötava rahva petmiseks. Kuid valimiste peakomitee otsusega "kõik need kandidaadid, kes oma valimisplatvormi olid koostanud ebaselgelt või töötava rahva petmiseks, kõrvaldati valimistelt. Samuti kõrvaldati need kandidaadid, kes on korduvalt välja astunud töötava rahva huvide vastu ning esinenud avalikult Eesti ja Nõukogude Liidu sõpruse vaenlastena."²

Kommunistliku partei poolt teostatav laiaulatuslik valimiseelne agitatsioonitöö aitas töötaval rahval lõplikult jõuda selgusele kapitalistliku süsteemi purustamise ja nõukogude korra kehtestamise vajaduses.

14. ja 15. juulil toimunud valimised demonstreerisid töörahva hulkade täielikku üksmeelt ja suurt aktiivsust. Hääletamisest võttis osa 84,1 protsenti elanikkonnast, kusjuures 92,8 protsenti hääletamisest osavõtnuist hääletas

¹ Riigi Teataja, 1940, nr. 64, art. 628.

² Rahva Häälel, nr. 21, 13.07.1940.

Eesti Töötava Rahva Liidu kandidaatide poolt.¹

Valimised andsid kodanlusele lõpliku hoobi, näidates tema positsioonide nõrkust. Kogu eesti töötav rahvas eesotsas töö-
lisklassiga hääletas Eesti Töötava Rahva Liidu kandidaatide
poolt. Tema kandidaadid osutusid valituiks kõigis 80 valimis-
ringkonnas. Ajaleht "Kommunist" kirjutas: "Selline hiilgav
võit räägib selgel keelel sellest, et Töötava Rahva Liidu
platvorm on Eesti rahva määratu suure enamuse poolt täiesti
omaks võetud, et rahvas seda platvormi täiesti toetab. Eesti
Töötava Rahva Liidu hiilgav võit on ühtlasi ka Eestimaa Kommu-
nistliku Partei hiilgavaks võiduks. See võit näitab, et Eesti-
maa Kommunistliku Partei seljataga seisab kogu Eesti töörah-
vas.² Oli saabunud aeg nõukogude korra kehtestamise loosungi
püstitamiseks.

17. juulil 1940.a. toimusid hiiglaslikud demonstratsioonid
tööraha võidu tähistamiseks valimistel. Töötava rahva hul-
gad tulid neile demonstratsioonidele juba uute loosungite all:
"Elagu Nõukogude Eesti!", "Nõuame Eesti astumist Nõukogude
Vabariikide Liitu."³ Rahvavalitsuse ja Eestimaa Kommunistliku
Partei eelneva töö tulemusena olid küpsenud tingimused nende
ülesannete lahendamiseks, samuti põhjalike sotsiaalsete ümber-
kujunduste teostamiseks Eestis.

21. juulil 1940.a. tuli kokku uue Riigivolikogu ajaloo-
line istungjärk, kus otsustati tähtsamad küpsekssaanud üles-
anded eesti rahva celus.

Pealinna suuremate ettevõtete tööliste koosolekutel vas-
tuvõetud pöördumises Riigivolikogu poole öeldi: "Me tervitame

¹ Kommunist, nr.15, 18.07.1940.

² Kommunist, nr.15, 18.07.1940.

³ Kommunist, nr.15, 18.07.1940.

uut Riigivolikogu kui oma tõelist esindust ja nõuame, et ta Eesti Töötava Rahva Liidu platvormile ja loosungitele, kogu rahva tahte vastavalt, mis eriti selgelt väljendus valimisvõidu puhul olnud miitingutel ja meekavaldustel üle terve maa, maksma paneks stalinliku konstitutsiooni. Me nõuame, et Riigivolikogu:

1. Kuulutaks Eesti Vabariigi Eesti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks.
2. Otsustaks liita Eesti Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduga.
3. Natsionaliseeriks, s.o. kuulutaks riigi ja rahva omanduseks suurtööstused ja pangad.
4. Teeks lõpu maaga spekulatsioonidele; kindlustaks maa kasutamise ainult töötavale talurahvale; varustaks väike põllupidajad ja maatamehed maaga, võõrandades selleks maad suurmaapidajatelt-eksploataatoritelt, kergendaks otsustavalt töötava talurahva võlakoormat."¹

Samasuguste nõudmistega esinesid ka arvukad Riigivolikogu tervitama saabunud tööliste ja töötava talurahva delegatsioonid.

Uue Riigivolikogu liikmed, kuitõelised töörahva huvide kaitsjad, võtsid need nõudmised oma töö aluseks. Riigivolikogu päevakorda võeti järgmised küsimused:

1. Eesti riigikorra küsimus.
2. Eesti astumine Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu liikmeks.
3. Maa kuulutamine kogu rahva omanduseks.
4. Suurtööstuse ja pankade natsionaliseerimine.

¹ Kommunist, nr.18, 21.07.1940.

Esimese päevakorra punkti kohta esines ettekandega EKP Keskkomitee sekretär J. Lauristin. Arvestades eesti töörahva vankumatut tahet, võttis Riigivolikogu oma esimesel istungil 21. juulil määratu suure vaimustusega vastu "Deklaratsiooni riigivõimust Eestis", millega Eesti kuulutati nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks. Deklaratsioonis öeldi: "Uus Riigivolikogu, kes on ainuke ja täieõiguslik Eesti rahva tahte väljendaja, on kutsunud ellu viima rahva nõudmisi ja seadusandlikult kinnitama Eesti töötava rahva võite, mida ta on saavutanud võitluses kurnamiskorraga, peab oma põhimiseks kohustuseks otsustada küsimus Eesti riikliku võimu iseloomust. Lahendades riikliku võimu küsimust meie pöörame oma pilgud meile sõbraliku Nõukogude Liidu rahvaste ajaloolise kogemuse ja suure eeskuju poole.

Nõukogude Liidu suur ajalooline kogemus õpetab meid selles, et ainult nõukogude võim on ainus tõeline töötava rahva huvide väljendaja ja kaitsja, on ainuke tõsine rahva valitsus, kus riiki valitseb rahvas ise ilma mõisnike ja kapitalistideta... Nõukogude Liidu eeskuju näitab, et ainult nõukogude võim võib kindlustada rahu, tööd, leiba ja vabadust töörahvale nii linnas kui maal, päästa Eesti rahva eksploateerimisest, puudusest ja õiglusetusest. Ainult nõukogude võim võib kindlustada meile poliitilise, majandusliku ja kultuurilise õitsengu. Ainult nõukogude kord kindlustab Eesti rahvale tõelise vaba rahvusliku arengu.

Väljendades Eesti töötava rahva vaba ja üksmeelset tahet Riigivolikogu kuulutab välja nõukogude võimu kehtivaks kogu Eesti maa-alal. Eesti kuulutatakse Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks. Siitpeale kõik võim Eesti Nõukogude Sotsialistli-

kus Vabariigis kuulub nii linna kui maa töötavale rahvale töötava rahva saadikute nõukogude kaudu. Riigivolikogu on kindlasti veendunud, et kogu Eesti rahvas koondub nõukogude võimu ümber töötava rahva täieliku võidu saavutamiseks, Eesti hüvanguks, meie rahva majanduse, kultuuri, vabaduse ja õnne õitsenguks."¹

Sellega oli taaskehtestatud nõukogude võim Eestis, mille välisimperialistide toetusel eesti kodanlus oli hävitanud kakskümmend aastat tagasi. Nõukogude võimu väljakuulutamine tähendas töölisklassi diktatuuri seadusandlikku fikseerimist Eestis. Nõukogude võimu väljakuulutamine väljendas eesti töötava rahva taht purustada jäädavalt kapitalismi orjuse ahelad ja ehitada oma maal üles sotsialistlik ühiskond. 21. juuli kujunes eesti rahva rahvuslikuks pidupäevaks, millega tähistatakse Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi sünni. Nõukogude Liidu rahvad, samuti kapitalistlike maade töötajad tervitasid palavalt nõukogude võimu väljakuulutamist Eestis.

Järgmisel päeval, 22. juulil võttis Riigivolikogu üksmeelselt vastu teise ajaloolise deklaratsiooni - deklaratsiooni Eesti astumise kohta Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisu. Deklaratsioonis öeldi: "Nüüd, kus Eesti rahvas on purustanud vana surve ja õigusetuse režiimi ülemvõimu, on võtnud enda kätte oma kodumaa saatuse ja astunud välja avarale ning helgele uue elu ehitamise teele, on saabunud suur ajalooline tund, millal Eesti rahva tahe, mis on väljendust leidnud kogu rahva hääletamises, maksma panna kindel liit ja purustamata sõprus Eesti Vabariigi ja NSV Liidu vahel, peab leidma seadusandliku kinnituse.

¹ Riigi Teataja, 1940, nr. 74, art.735.

Riigivolikogu on veendunud selles, et ainult Eesti astumine Nõukogude Sotsialistliku Vabariikide Liitu kindlustab meie riigile tõelise suveräniteedi, meie rahvale vaba rahvusliku arengu, meie tööstusele, põllumajandusele ja rahvuslikule kultuurile õitsengu, Eesti rahva materiaalse ja kultuurilise heaolu võimsa tõusu ja meie armastatud kodumaa hüvangu."¹

Lähtudes eestirahva üksmeelsest tahtest, Riigivolikogu otsustas:

"Paluda Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu võtta vastu Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik Nõukogude Liidu koosseisu Liidu vabariigina samadel alustel, millistel kuuluvad NSV Liitu Ukraina NSV, Valgevene NSV ja teised liiduvabariigid."²

See oli ajaloolise tähtsusega samm eesti rahva tuleviku suhtes, mis muutis Eesti võitnud sotsialismimaa, suure NSV Liidu võrdõiguslikuks liikmeks ja kindlustas eesti rahvale soodsad tingimused sotsialismi ülesehitamiseks NSV Liidu rahvaste sõbralikus peres.

Lahendanud põhilise küsimuse, võimu küsimuse Eestis, pani Riigivolikogu aluse ka põhjalikule ümberkorraldusele majanduslikul alal.

23. juulil võttis Riigivolikogu vastu "Deklaratsiooni maa kuulutamisest kogu rahva omanduseks" ja "Deklaratsiooni pankade ja suurtööstuste natsionaliseerimise kohta."

Maadeklaratsiooniga kuulutati kogu maa ühes maapõuevaradega, kõik metsad, järved ja jõed kogu rahva, s.o. riigi omanduseks. Töötavate talupoegade kasutada antava maa suuruse ülemmääraks määrati 30 hektarit. Kõik selle suuruse ületavad maade

¹ Riigi Teataja, 1940, nr. 76, art. 743.

² Riigi Teataja, 1940, nr. 76, art. 743.

ülejäädid arvati riiklikku maatagavara fondi selleks, et riigil oleks võimalik abistada maata ja vähese maaga talupoegi nende maaga varustamisel. Deklaratsioonis märgiti, et töötavate talupoegade valduses olev maa, samuti maa, mida riik annab maata ja vähese maaga talupoegadele, kinnitatakse töötavatele talupoegadele põliseks kasutamiseks. Ühtlasi otsustas Riigivolikogu kustutada talurahvalt kõik väljaostumaksud, mis olid seotud kodanliku maareformiga. Samuti otsustati kustutada töötavate talupoegadelt kõik maksuvõlad ja administratiivkorras pealepandud trahvid. Tehti ülesandeks valitsusele võtta tarvitusele abinõud töötavate talupoegade ja kalurite teiste võlakohustuste kergendamiseks ja ebaõiglaste maksude äramuutmiseks.¹

Maadeklaratsioonis ettenähtud abinõud pidid otsustavalt parandama töötava talurahva olukorda ja viima töölisklassi ja talurahva liidu - uue võimu klassibaasi edasisele tugevnemisele.

Deklaratsiooniga pankade ja suurtööstuse natsionaliseerimise kohta pandi alus kapitalistide majanduslike positsioonide murdmisele, kodanluse kui klassi eksproprieerimisele. Deklaratsioonis öeldi: "... selleks, et kaotada ühe inimese kurnamine teise poolt ning võtta igaveseks söödikute, vabrikantide, tehaste omanike ja pangahärrade võim töötava rahva üle, Riigivolikogu kuulutab välja kogu Eestimaa territooriumil pankade ja suurtööstuse natsionaliseerimise. Nüüdsest peale kuulutatakse kogu rahva omanduseks s.o. riigi omanduseks kõik pangad ühes nende varandustega, kõik tööstuslikud suurkätised, kaevandused ja transportettevõtted.

* Nüüdsest peale Eestimaa töörahval on käes enda majandus-

¹Riigi Teataja, 1940, nr. 77, art. 744.

likuks vabastamiseks võimsad vahendid - pangad ja suurtööstus. Sellega luuakse tingimused rahvamajanduse kiireks tõusuks, mida taga/b vabrikute ja tehaste peremeesteks saavate tööliste vaba töö. Riigivolikogu on veendunud, et see otsus vastab täieesti rahva ja riigi huvidele, ning kutsub üles kõiki töölisi ja teenijaid pidama revolutsioonilist distsipliini ning üles näitama ennastsalgavat tööd selleks, et uus kord saaks lõpliku võidu."¹

Deklaratsioonis tehti ühtlasi valitsusele ülesandeks koostada ning kinnitada natsionaliseerimisele kuuluvate pankade ja ettevõtete nimekiri. Deklaratsiooniga pankade ja suurtööstuste natsionaliseerimisest pandi alus sotsialistliku majandussüsteemi rajamisele.

23. juuli istungjärgul arutati J. Varese rahvavalitsuse tegevust, valiti 25-liikmeline konstitutsioonikomisjon Eesti NSV konstitutsiooni projekti väljatöötamiseks ja täievoliline komisjon Moskvasse NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgule sõiduks.²

J. Varese rahvavalitsuse tegevust arutades kiitsid Riigivolikogu liikmed üksmeelselt heaks rahvavalitsuse senise tegevuse töörahva võimu organiseerimisel ja kindlustamisel. Ühehäälselt võeti vastu P. Keerdo poolt tehtud ettepanek - teha valitsusele ülesandeks jätkata oma tööd kuni uue konstitutsiooni makspanekuni.³

Järgnevalt otsustati vabastada ametist senine president K. Päts, kes fašistliku kliki ninameestest ainukesena oli esialgu jäetud oma kohale. Presidendi kohuste täitmine pandi

¹ Riigi Teataja, 1940, nr. 76, art. 745.

² Kommunist, nr. 21, 24.07.1940.

³ Kommunist, nr. 21, 24.07.1940.

peaminister J. Varesele.¹ Fasistliku diktatuuriga presidendil K. Päts'il polnud sisuliselt mingit võimu juba peale juunipöörde. Tema funktsioonid piirdusid rahvavalitsuse poolt ette pandud määrustele ja otsustele allakirjutamisega. Nüüd pandi ka ametlikult presidendi kohuste täitmine töörahva esindajale J. Varesele, kes vahepeal oli astunud ka kommunistliku partei liikmeks.

Eesti rahvas võttis Riigivolikogu ajaloolised otsused, mis panid aluse sotsialismi ülesehitamisele Eestis, vastu piiritu rõõmu ja vaimustusega. Oma päästmise eest kapitalistlikust orjusest väljendasid eesti töölised ja talupojad arvukail rahvarohkeil miitinguil ja koosolekuil sügavat tänu kommunistlikule parteile, Nõukogude Liidu rahvastele ja Nõukogude valitsusele.

Eesti rahvas mõistis, et üksnes tänu võimsa sotsialistliku suurriigi NSV Liidu olemasolule ja abile, ta võis iseseisvalt ja vabalt otsustada oma riikluse ja edasise saatuse küsimuse. Vaatamata Riigivolikogu ajalooliste otsuste kogu tähtsusele ei saa me väita, et võimu üleminek töölisklassi kätte toimus Eestis pralamentaarsel teel, kuigi marksism-leninism seda võimalust tänapäeva tingimustes ei eita. Nagu eelnevalt nägime, läks faktiliselt võim töötava rahva kätte juba pärast 21. juunit. Riigi poliitilist juhtimist asus teostama töölisklass eesotsas kommunistliku parteiga. Nõukogude võimu väljakuulutamise ja Riigivolikogu istungjärgul fikseeriti ka seadusandlikult võimu üleminek töötava rahva kätte, fikseeriti töölisklassi diktatuuri kehtestamine Eestis. Nõukogude võimu väljakuulutamine tähendas sotsialistliku revolutsiooni lõppu po-

¹ Riigi Teataja, 1940, nr.76, art. 746.

liitilise võimu mõttes. Kuigi kodanliku riigiaparaadi lõplik lammutamine ja proletariaadi riigiaparaadi, eriti nõukogude riigiaparaadi väljakujundamine jätkus veel mitme kuu kestel, oli poliitilise võimu küsimus Eestis jäädavalt ja lõplikult otsustatud.

29. juulil sõitis Riigivolikogu 21-liikmeline delegatsioon eesotsas J. Lauristiniga Moskvasse NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgule, et seal teatavaks teha Eesti rahva soov Eesti NSV astumise kohta NSV Liitu. Kõikjal tervitasid rahvahulgad vaimustatult delegatsiooni sõitu Moskvasse. NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärg algas 1. augustil 1940.a. 6. augustil kuulas NSV Liidu Ülemnõukogu ära Eesti Riigivolikogu täievolilise delegatsiooni palve Eesti NSV vastuvõtmise kohta NSV Liidu koosseisu ja võttis ühel häälel vastu järgmise seaduse:

"Ära kuulunud Eesti Riigivolikogu täievolilise delegatsiooni avalduse NSV Liidu Ülemnõukogu otsustab:

- § 1. Rahuldada Eesti Riigivolikogu palve ja võtta ENSV vastu NSV Liidu üheõigusliku Nõukogu Sotsialistliku Liiduvabariigina.
- § 2. Vastavalt NSV Liidu Konstitutsiooni (põhiseaduse) 34- ja 35-le paragrahvile teostada NSV Liidu Ülemnõukogu saadikute valimine ENSV poolt.
- § 3. Teha NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumile ülesandeks kindlaks määrata valimiste päev."¹

Eesti rahvas tervitas seda otsust suure vaimustusega.

Järgmisel päeval toimusid Tallinnas, Tartus, Narvas ja teistes Eesti tähtsamates keskustes võimsad töörahva demonstratsioonid,

¹ Kommunist, nr. 35, 7.07.1940

kus üksmeelselt avaldati palavat heakskiitu Eesti astumise puhul nõukogude rahvaste sõbralikku perre. NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgul V.M. Molotov ütles: "Pole mingit kahtlust, et nende vabariikide (s.o. Leedu, Läti ja Eesti - E.K.) astumine Nõukogude Liitu kindlustab neile kiire majandusliku tõusu ja rahvuskultuuri igakülgse õitsengu, et astumisega Nõukogude Liitu nende jõud kasvavad mitmekordseks, nende julgeolek kindlustatakse ja ühtlasi kasvab veelgi enam suure Nõukogude Liidu võimsus... Meie maale on esmajärgulise tähtsusega see fakt, et nüüdsest peale viiakse Nõukogude Liidu piirid Balti mere rannikule."¹

Nõukogude võimu kehtestamine Eestis, samuti Lätis ja Leedus, ning nende astumine NSV Liidu koosseisu oli tõsiseks löögiks kapitalistlikule maailmale. Sellega nurjusid lõplikult inglise-ameerika imperialistide plaanid tõugata Baltimaaderahvad koos fašistliku Saksamaaga sõtta Nõukogude Liidu vastu. Sellepärast on arusaadav metsik viha imperialismi leeris Eesti, Läti ja Leedu astumise puhul NSV Liitu.

Kuid töötav rahvas kogu maailmas tervitas vaimustusega Eesti, Läti ja Leedu rahva vabanemist kapitalismi orjusest ning nende liitumist NSV Liidu vabade rahvastega.

¹ Kommunist, nr.30, 2.08.1940.

4. Vana riigiaparaadi jätkuv lammutamine ja uue, proletaarse riigiaparaadi rajamine.

Peale Riigivolikogu ajaloolist istungjärku jätkus vana riigiaparaadi lammutamine ja uue, proletaarse riigiaparaadi väljakujundamine. Seadusega kaotati vabariigi presidendi kantselei¹ ja lõpetati õiguskantsleri tegevus.² J. Varese rahva-valitsuse koosseisus muudatusi ei toimunud. Ta tegutses edasi endises koosseisus kuni 25. augustini 1940.a., täites seega kuu aega Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi valitsuse ülesandeid. Selle ajaolu ja kogu tema eelneva tegevuse põhjal võib J. Varese rahva-valitsust täie õigusega pidada proleta-riaadi valitsuseks. Pärast Riigivolikogu istungjärku rahva-valitsus jätkas tööd vana riigiaparaadi purustamisel ja uue loomisel, asus kapitalistide majandusliku tegevuse piirami-selt eraettevõtete natsionaliseerimisele ja kodanluse kui klassi likvideerimisele. 26. juulil avaldati esimesed natsio-naliseerimisele kuuluvate tööstusettevõtete³ ja pankade nime-kirjad.⁴ Järgnevalt kinnitati natsionaliseerimisele kuuluvate laevandusettevõtete, kindlustusseltside, autotranspordiettevõ-tete, kaubandusettevõtete ja n.e. nimestikud. Natsionaliseeri-mise korraldamise seaduse alusel läks natsionaliseeritud ette-votete ning koigi nende varade valitsemine üle majandusminis-teeriumile või mõnele teisele riiklikule organile. Natsiona-liseerimise teostamiseks loodi majandusministeeriumi juurde natsionaliseerimise peakomitee eesotsas majandusministri abi O. Seprega.

¹ Riigi Teataja, 1940, nr.79, art. 740.

² Riigi Teataja, 1940, nr.79, art. 750.

³ Riigi Teataja, 1940, nr.81, art. 771.

⁴ Riigi Teataja, 1940, nr. 82, art. 779.

Natsionaliseerimisele kuuluvate ettevõtete ülevõtmine riigile toimus natsionaaliseerimise komiteede poolt, millede esimeesteks olid majandusministri poolt määratud komissarid.¹

Seoses suurtööstuse, pankade, kindlustusteltside, transportettevõtete jt. natsionaliseerimisega tõusis tunduvalt riigi osa majanduselu juhtimisel. Riik hakkas teostama majanduslik-organisatoorse töö funktsioone. See nõudis tugeva riikliku majandusaparaadi loomist, kes oleks suuteline kindlustama riiklike ettevõtete korrapärasust ja häireteta tööd. Vastava aparadi eesotsas olid majandus- ja teedeministeerium, kelle tegevusväli võrratult laienes.

Vabariigi presidendi poolt 6. augustil 1940.a. antud seaduses märgiti, et majandusministeeriumi ülesandeks on: rahandus- ja krediitiasjanduse, samuti riigimajapidamise korraldamine ja üldjuhtimine; kaubanduse, tööstuse ja kindlustusasjanduse korraldamine ning järelvalve;

teedeministeeriumi ülesandeks on: raudteede, maanteede, veeteede, õhuteede ja sideala korraldamine; jõuvankrite liiniveo- ja juhuveoettevõtete ekspluateerimine, ehitusasjanduse juhtimine, korraldamine ja järelvalve; riigiehitiste püstitamine ja avalikkude tööde korraldamine.² Valitsuse otsusega moodustati teedeministeeriumi juurde meretranspordi keskus, kelle ülesandeks oli natsionaliseeritud kauba- ja reisilaevadega mere- ja siseveetranspordi teostamine.³

Et kindlustada riiklike tööstusettevõtete ja pankade korrapärasust tööd moodustati valitsuse otsusega 31. juulist majandusministeeriumi juurde tööstuste juhtimise komitee eesotsas A. Veimeriga⁴, ja 3. augustist pankade juhtimise ko-

¹ Riigi Teataja, 1940, nr. 89, art. 870.

² Riigi Teataja, 1940, nr. 96, art. 942.

³ Riigi Teataja, 1940, nr. 96, art. 949.

⁴ Kommunist, nr. 29, 1.08.1940.

mittee eesotsas O. Seprega.¹

Riikliku majandusaparaadi alglülideks kujunesid esialgu natsionaliseerimise komiteed, kelle poolt toimus ettevõtte lõpliku ülevõtmise momendist alates ettevõtte otsene valitsemine, ning kelle esimees - komissar - oli kogu ettevõtte tegevuse juhatajaks ja kontrollijaks.²

Maadeklaratsioonis ettenähtud ürituste elluviimiseks moodustati ENSV valitsuse ja EKP Keskkomitee otsusega 30. juulist 1940. a. majandusministeeriumi juures töötava elanikkonna maksukoorma kergendamise komitee ja põllutööministeeriumi juures töötava talurahva ja kalurite võlakohstuste kergendamise ja ebaõiglaste maksude äramuutmise komitee ning maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise peakomitee, eesotsas põllutööministriga. Peakomitee ülesandeks oli ette valmistada ja teostada kõik vajalikud abinõud selleks, et viivitamata alustada maata ja vähese maaga talupoegade varustamist maaga riiklikku maatagavara fondi arvatavatest maadest. Laialdaste maatõrahva hulkade kaasatõmbamiseks maareformi teostamisele loodi maakondades maakonnakomiteed ja kohtadel vallakomiteed maatameestest ja vähese maaga talupoegadest,³ kes kujunesid proletariaadi diktatuuri tugipunktideks külas esialgsete ümberkorralduste läbiviimisel.

Põhjalike sotsiaalsete ümberkorralduste teostamine kogu vabariigi ulatuses - igas linnas, maakonnas, vallas - nõudis kohalike omavalitsusorganite põhjalikku reorganiseerimist, millised eelneval perioodil (21. juunist - 21. juulini 1940) jäid ilma suuremate muudatusteta, eriti valdades ja linnades. Kuigi vahetult peale nõukogu võimu väljakuulutamist Eestis ei asutatud veel nõukogude ja nende täitevkomiteede moodusta-

¹ Kommunist, nr. 33, 5.08.1940.

² Riigi Teataja, 1940., nr. 89, art. 870.

³ Riigi Teataja, 1940, nr. 88, art. 856.

misele, viidi siiski nõukogude võimu deklaratsioonist lähtudes läbi ulatuslik töö kohalike omavalitsuste töö ümberkorraldamisel.

25. juulil 1940.a. anti välja seadus maa-, linna- ja vallavolikogude tegevuse lõpetamise kohta. Seaduses märgiti: "Riigivolikogu poolt 21. juulil 1940 vastuvõetud deklaratsiooniga riigivõimust Eestis kuulutati nõukogude võim kehtivaks kogu Eesti maa-alal, mille kohaselt kõik võim ENSV-s kuulub linna kui ka maa töötavale rahvale töötava rahva saadikute nõukogude näol. Kuna maa-, linna- ja vallavolikogude tegevus nüüdsest peale osutuks vastuoluliseks eeltähendatud deklaratsiooniga, lõpetatakse nende ning nende poolt valitud komisjonide tegevus, pannes kuni töötava rahva saadikute nõukogude tegevusse astumiseni kohalike omavalitsuste esinduskogude ja komisjonide ülesanded vastavalt maa-, linna-, linna-osa- ja vallavalitsuste peale."¹ Seadusega kinnitati seega juba tegelikult väljakujunenud olukord, sest volikogude tegevus oli katkenud juba pärast juunipööret. Võim kohapeal koondus omavalitsuste kätte, milliste koosseisus pärast nõukogude võimu kehtestamist viidi läbi ulatuslikke muudatusi. 27. juulil 1940.a. vabastati presidendi ja siseministri käskkirjadega üle 40 linna- ja maavalitsuse vastutava töötaja, nende hulgas Tallinna ülelinnapea A. Tõnisson.² Kodanliku diktatuuriga ametnikud asendati uute, töörahva huvidele vastavate inimestega. Asendati ka mõned rahvavalitsuse poolt pärast 21. juuni pööret määratud maavanemad, kes ei õigustanud töötava rahva usaldust. 31. juulil 1940.a. antivabariigi presidendi poolt vallaseaduse täiendamise sea-

¹ Rahva Hääl, nr. 55, 27.07.1940.

² Kommunist, nr. 27, 30.07.1940.

dus, millega siseministrile anti õigus riiklikes huvides vabastada ametist kas üksikute või kõigi valdade vallavanemaid ja nende abisid ning määrata nende asemele ametisse uued isikud.¹ Selle seaduse alusel avaldati samal päeval siseministri otsus, millega vabastati ametist kõik ametisolevad vallavanemad ja nende abid, arvates uute vallavanemate ja abide ametisse astumise ajast.² Seega viidi läbi kohalike omavalitsuste koosseisude peaaegu täielik puhastamine kodanliku diktatuuri perioodi tegelastest, ning sellega riigi üks iseloomulikumaid institutsioone - ametkond oli asendatud töötava rahva huvidele vastavate inimestega.

Peale kohalike omavalitsuste jätkusid ulatuslikud ümberkorraldused ka teistes riigiaparaadi lülides. Eelneval perioodil peaaegu muudatusteta jäänud kohtuametkonnas alustati puhastustööd. 29. juulil 1940.a. antud kohtute seadustiku muutmise ja täiendamise seadusega nähti ette, et kohtunikud, kohtu uurijad, prokurörid, abiprokurörid, kohtuliku Ekspertiisi Instituudi direktori ja abidirektori nimetab ametisse vabariigi president kohtuministri ettepanekul³.

Selle seaduse alusel vabastati 1. augustil 1940.a. riigikohtu esimehe ametikohalt K. Parts, kohtukoja liikme ametikohalt V. Pezold, Viljandi ringkonnakohtu liikme ametikohalt J. Tepandi ja ringkonnakohtu liikme ametikohalt A. Vihvelin,⁴ 8. augustil vabastati riigikohtu prokuröri ametikohalt J. Müller.⁵

¹Riigi Teataja, 1940, nr. 89, art. 873.

²Riigi Teataja, 1940, nr. 89, art. 890.

³Riigi Teataja, 1940, nr. 87, art. 835.

⁴Rahva Hää, nr. 40, 1.08.1940.

⁵Riigi Teataja, 1940, nr. 98, art. 968.

Nende ja ka teiste kodanliku diktatuuri aegsete kohtuametrnike asemele määrati töötava rahva huvidele ustavad inimesed. Sällega oli pandud alus kohtu kui riigi aparaadi tähtsa lüli reorganiseerimisele, mis viidi lõpule pärast Eesti NSV konstitutsiooni vastuvõtmist.

Laiialdane puhastustöö jätkus politseiaparaadis. Juhtkonna peaaegu täieliku asendamiseega valmistuti ette kogu kodanlikust korrast pärineva politseiaparaadi likvideerimiseks.

Sõjaväe demokratiseerimine võttis üha suuremat hoogu. 21. juuliks 1940.a. olid sõjaväelaste komiteed loodud peaaegu kõikides väeosades. 26. juulil toimus Tallinas LKP Keskkomitee ruumes ülemaaline sõjaväelaste komiteede esimeeste nõupidamine. Oma kõnes nõupidamisel rõhutas sõjaväe poliitiline peajuht P. Keerdo, et sõjaväelaste komiteed "peavad endid täielikult vabastama väeosa ülema ja rahvavaenuliste ohvitseride mõjualt... Neile peavad alluma mitte ainult sõdurid, vaid ka ohvitserid... Kui leidub ohvitseri, allohvitseri, kes teistsiti mõtlevad, kes püüavad endises vaimus edasi tegutseda, kes levitavad kuulujutte, et egas see asi nii ei jää, kes karistavad sõdureid selle eest, et ta on poliitilisest elust osa võtnud jne., siis tuleb neid halastamatult koosolekutel paljastada, tuleb teatada sellest poliitilistele juhtidele. Niisugustel ülemustel pole kohta Eesti demokraatlikus sõjaväes, niisuguseid tuleb meie sõjaväest välja röökida. Selleks peavad kaasa aitama komiteed ise, selleks aitavad kaasa Eestimaa Kommunistliku Partei osakonnad..."¹

Nõupidamisele järgnenud perioodil elavnes tunduvalt

¹ Kommunist, nr. 14, 27.07.1940.

sõjaväelaste komiteede töö, nende osatähtsus ja autoriteet sõdurite ja madruste hulkades tõusid. Sõjaväelaste komiteede algatusel vabastati sõjaväeteenistusest veel rida tagurlikselt meelestatud ohvitseride, eriti vanema ohvitserkonna hulgast. Poliitilise kasvatustöö tugevnemisega tõusis sõdurite ja madruste poliitiline teadlikkus. Tihenesid sõjaväe sidemed rahvaga. Kõige selle tulemusena kujunes meie sõjavägi tõeliseks rahvaarmeeks, nõukogude sõjaväeks. Nõukogude riik, teostades majanduslik-organisatoorse ja kultuurilis-kasvatustöö funktsiooni, pidi end otsustavalt vahele segama ka haridusellu. Haridusministeeriumi ettepanekul vabastati Tartu ülikooli endine rektor. Vabastati ka mõned marurahvuslikult meelestatud gümnaasiumide direktorid.¹ 6. augustil 1940. anti eraõppeasutuste likvideerimise seadus.² Samal päeval anti seadus Tartu Ülikooli usuteaduskonna sulgemise kohta.³ Juba 31. juulil 1940.a. oli välja antud dekreet, millega likvideeriti kõik kodanlikud üliõpilasorganisatsioonid.⁴ Juulis alustatud fašistlike kodade likvideerimine viidi lõpule augustikuu alguseks.⁵

Samal ajal kui viidi lõpule kodanlike organisatsioonide likvideerimine kasvasid ja tugevnesid töötava rahva organisatsioonid.

Ametiühingute liikmete arv tõusis augustikuu esimesel poolel 60000-le. Maatööraha ühinguisse kuulus aga üle 70000 liikme.⁶ Viidi läbi ametiühingute struktuuri reorganiseerimine, millega likvideeriti kodanlikust perioodist

¹ Riigi Teataja, 1940, nr. 89, art. 893-894.

² Riigi Teataja, 1940, nr. 96, art. 941.

³ Riigi Teataja, 1940, nr. 96, art. 940.

⁴ Kommunist, nr. 29, 1.08.1940.

⁵ Sealsamas.

⁶ Rahva Hääl, nr. 49, 10.08.1940.

päritolev ametiühingute killustatus. Ametiühingud muutusid tõelisteks kommunismi koolideks - tööstuse juhtimise ja töötajate kommunistliku kasvatuses koolideks. Nüüd, mil tööstusettevõtted olid kiigi, s.o. kogu rahva omanduseks, ei olnud enam vajadust organiseerida võitlust kapitalistide vastu tööliisklassi heaolu parandamise eest, vaid ametiühingute peaüleandeks sai kõigi töötajate kaasatõmbamine aktiivsele osavõtule sotsialistlikust ülesehitustööst.

Noorsoo massiorganisatsiooniks kujunes Eestimaa Kommunistlik Noorsooühing. Päev-päevalt toimus uute komsomoliororganisatsioonide moodustamine kohtadel. Võideldes järjekindlalt töötavate noorte huvide eest, võitis kommunistlik noorsooühing järjest suuremat autoriteeti ja poolehoidu linna ja maa noorsoo hulgas. Kommunistliku noorsooühingu kaudu tõmbas partei massiliselt noori aktiivsele osavõtule ühiskondlikust ja poliitilisest elust, sotsialismi ülesehitamisest Eesti NSV-s.

Veelgi kasvas proletariaadi diktatuuri juhtiva ja suunava jõu - kommunistliku partei mõju ja osatähtsus.

Ajaleht "Rahva Hää" kirjutas: "On möödunud kuu aega sellest kui põranda alt välja tuli Eestimaa Kommunistlik Partei, kelle juhid ~~vaelesid~~ kümneid aastaid vanglates, sunnitööl ja maapaos. Kuid sunnitöö, vangla ja Päts-Laidoneri ja Ko reaktsioonilise kliike rasked tagakiusamised ei suutnud murda nende võitlusindu... Kommunistid astusid 21. juuni 1940.a. rahvaliidumise etteotsa. EKP viis, Punaarmee sõbralikul toetusel, eesti rahva ajaloolisele võidule, veretule sotsialistlikule revolutsioonile. Partei Keskkomiteele saabub iga päev tuhandeid tervitustelegramme, milledes väljen-

datakse töötava rahva kuumemat sümpaatiat, piiritut usaldust ja armastust oma partei vastu. Ainuüksi viimase 10 päeva jooksul on Tallinnas kommunistlikusse parteisse vastu võetud 70 uut liiget. Neist töölisi 48, haritlasi 20, üks koduperenaine ja üks Eesti sõjaväe sõdur... Tallinna parteikomiteesse tuleb iga päev kümnete kaupa inimesi, kes soovivad astuda parteisse. On esitatud juba enam kui 300 sooviavaldust, mis tulevad läbivaatamisele lähemal päeval."¹

Augustikuu alguseks ulatus Tallinna komitee poolt parteisse vastuvõetud uute liikmete arv ligi 400-ni.²

Parteikomiteede juhtimisel elavnes ka teiste suuremate linnade ja maakondade parteiorganisatsioonide töö. Tehaste ja ettevõtetes loodi kõikjal parteialgorganisatsioonid. Parteialgorganisatsioonide arv suurenes ka sõjaväes. Kõikjal tugevnesid parteiorganisatsioonide sidemed laiade töötava rahva massidega, kasvasid nende read. Nii oli Tartu komitee 11. augustiks 1940.a. vastu võtnud 103 uut liiget.³

Tugevnedes koosseisult ja organisatsiooniliselt juhtis Eestimaa Kommunistlik Partei kindlalt eesti töötavat rahvast sotsialismi ülesehitamisel ja nõukogude korra kindlustamisel.

Seega kokkuvõttes võib märkida, et Eestimaa Kommunistlik Partei, arvestades revolutsioonilise situatsiooni kujunemist, viis 21. juunil 1940.a. laiad töörahva hulga üle kogu maa võimsale revolutsioonilisele väljaastumisele, mis kukutas fašistliku diktatuurivalitsuse ja tähistas sotsialistliku revolutsiooni algust Eestis. Juba revolutsiooni esimestest päevadest alates läks tegelik võim kogu maal fašistliku režiimi

¹ Rahva Hääl, nr. 36, 28.07.1940.

² Kommunist, nr. 36, 8.08.1940.

³ Kommunist, nr. 40, 10.08.1940.

vastu ülestatõusnud töötava rahva kätte. 21. juuni õhtul moodustatud J. Varese valitsus oli tegelikult töölisklassi valitsus, kes tegutses kommunistliku partei ainujhtumisel ning viis algusest peale ellu töölisklassi ja töötava talurahva huvidele vastavat poliitikat. Fašistliku valitsuse kukutamine ja J. Varese rahvavalitsuse moodustamine tähendas esimest ja otsustavat sammu vana, kodanliku riigiaparaadi lammutamisel ja uue loomisel. Tuginedes rahvavalitsusele, kelle käes oli keskvoim, asus töölisklass vana riigiaparaadi ülejäänud lülide ja fašistliku diktatuuri tugipunktide lammutamisele. Viidi läbi ulatuslik puhastustöö ministeeriumides, kohalikes omavalitsustes ja teistes riigiasutustes. Saadeti laiali kodanlik Riigikogu. Likvideeriti Kaitseliit. Suletati fašistlik "Isamaliit" ja teised kodanluse tagurlikud organisatsioonid. Politsei aparadi paralüseeerimiselt mindi ülesse järk-järgulisele likvideerimisele. Asuti kodanliku sõjaväe ümberkujundamisele tõeliseks rahvaväeks. Sellega oli kodanliku riigiaparaadi nii seadusandlike kui ka täidesaatvates võimuorganites kodanluse võim põhijoontes murtud. Vana riigiaparaadi lammutamisele kaasnes uue, proletaarse riigiaparaadi loomine. Revolutsiooni rahuliku arengu tingimustes toimus see Eestis n.ö. "seadusandlikul" teel, s.t. kinni pidades kodanluse poolt kehtestatud põhiseaduse ja seaduste sätetest, mida kasutati töörahva võimu poolt kodanluse enda vastu. Töörahva võimu teenistusse rakendati vana riigiaparaadi ümberkujundatud organid, samuti Rahva Omakaitse, ja töörahva massiorganisatsioonid, kes EKP juhtimisel kujunesid proletariaadi võimu tugipunktideks. Eestimaa Kommunistlik Partei kujunes juhtivaks ja suunavaks jõuks riigis, kes ei jaganud

võimu ühegi teise parteiga. EKP juhtimisel kehtestati demokraatia töötavale rahvale ja diktatuur kodanlusele. Valimised Riigivolikokku, mis toimusid proletaarse demokraatia tingimustes, lõppesid Eesti Töötava Rahva Liidu hiilgava võiduga. Seega ajavahemikul 21. juunist kuni 21. juulini 1940.a. toimus Eestis proletariaadi diktatuuri kehtestamine ja järk-järguline tugevdamine. Nõukogude võimu väljakuulutamise 21. juulil 1940.a. Riigivolikogu ajaloolisel istunjärgul tähendas proletariaadi diktatuuri seadusandlikku fikseerimist ja sotsialistliku revolutsiooni lõppu (poliitilise võimu mõttes, sest revolutsioon majanduslikus mõttes alles algas siis). Peale Riigivolikogu istungjärku jätkus kodanliku riigiaparaadi lammutamine ja proletariaadi riigiaparaadi väljakujundamine, kuid poliitilise võimu küsimus oli juba revolutsiooni esimese kuu kestel lõplikult otsustatud.¹

¹ O. Kuuli, lk. 84.

II p e a t ü k k.

E E S T I N S V K O N S T I T U T S I O O N I
V A S T U V Ö T M I N E J A N Ö U K O G U D E
R I I G I A P A R A A D I V A L J A K U J U N -
D A M I N E.

1. Eesti NSV Konstitutsiooni vastuvõtmine ja kõrgemate
nõukogude võimu- ja valitsemisorganite moodustamine.

Nõukogude võimu väljakuulutamise Eestis ja Eesti NSV as-
tumine NSV Liidu koosseisu tõstsid otseselt päevakorda riigi-
aparaadi nõukogulikele vormidele ülemineku Eesti NSV-s.

Erakordselt suurt tähtsust nõukogude riigiaparaadi loo-
misel etendas Eesti NSV Riigivolikogu teine istungjärg, mis
toimus 24.-25. augustil 1940.a.

Istungjärg arutas läbi ja kinnitas 25. augustil Eesti
NSV Konstitutsiooni, mille projekti oli välja töötanud eel-
misel istungjärgul moodustatud konstitutsioonikomisjon.

Liiduvabariigi konstitutsioonina oli Eesti NSV Konsti-
tutsioon kooskõlas NSV Liidu Konstitutsiooni põhiprintsiipi-
dega. Kajastudes eesti töötava rahva ajaloolisi võite, määras
konstitutsioon kindlaks riikliku ülesehitustöö edasised vormid
ja suunad Eesti NSV-s. Konstitutsiooni esimene paragrahv kuu-
lutas, et Eesti NSV on tööliste ja talupoegade sotsialistlik
riik. Seega konstitutsiooni esimene paragrahv kinnitas sea-
dusandlikult võimu üleminekut töötavale klassile - töölis-
klassi ja töötava talurahva kätte.

Konstitutsiooni teises paragrahvis deklareeriti, et Eesti NSV poliitiliseks aluseks on töörahva saadikute nõukogud, mis on kindlustatud kapitalistide ja suurmaaomanike võimu kukutamise ja proletariaadi diktatuuri kehtimapaneku tagajärjel.¹

Nagu esimese peatüki materjalidest järeldub, ei vastanud see paragrahv täielikult faktilisele olukorrale, sest nõukogud olid Eestis veel moodustamata, vaid kajastas eesti rahva kindlat tahet minna üle proletariaadi diktatuuri nõukogude vormile - vormile, mis kindlustas sotsialismi ülesehitamise NSV Liidu vanemates vennasvabariikides.

Töörahva saadikute nõukogude kaudu pidi kogu võim Eesti NSV-s kuuluma linna ja maa töötavale rahvale.

Konstitutsiooni esimesed paragrahvid määrasid järelikult kindlaks Eesti NSV poliitilise aluse - nõukogud.

Eesti NSV Konstitutsiooni 4. paragrah määras kindlaks Eesti NSV majandusliku aluse, milleks on sotsialistlik majandussüsteem ja tootmisriistade ning -vahendite sotsialistlik omandus, mis on kindlustatud kapitalistliku majandussüsteemi likvideerimise, suurtööstusettevõtete tootmisvahendite eraomanduse kaotamise ja nende ettevõtete, pankade, transpordi ja sidevahendite natsionaliseerimise tagajärjel sihiga kaotada inimeseekspluateerimine inimese poolt ja üles ehitada sotsialistlik ühiskond.²

Sotsialistlik omandus Eesti NSV-s esineb kas riikliku omanduse või kooperatiivse omanduse kujul.

Konstitutsioon määras kindlaks, et riikliku omanduse

¹ Riigi Teataja, 1940, nr. 111, art. 1117.

² Riigi Teataja, 1940, nr. 111, art. 1117.

moodustavad maa ning maapõuevarad, veed, metsad, suured tehased ja vabrikud, murrud, kaevandused, raudtee-, vee- ja õhustransport, pangad, sidevahendid, riigi poolt organiseeritud põllumajanduslikud suurettevõtted (sovhoosid, MTJ-d jne.), kommunaalettevõtted, samuti ka suured majad linnades, ja tööstuskeskustes. Koopeatiivsete organisatsioonide ühiskondlikud ettevõtted ühes nende elusa ja eluta inventariga, kooperatiivsete organisatsioonide poolt toodetavad saadused, samuti ka nende ühiskondlikud ehitused moodustavad kooperatiivsete organisatsioonide ühiskondliku, sotsialistliku omanduse.¹

Konstitutsioon arvestas ka Eesti NSV kohalikke iseärasusi. Konstitutsiooni kehtestamise hetkel astus Eesti NSV alles esimesi samme sotsialismi ülesehitamise teel ja tema majandus erines seetõttu tunduvalt vanemate vennasvabariikide majandusest, kus sotsialism oli juba üles ehitatud. Vastavalt sellele lubas Eesti NSV Konstitutsioon sotsialistliku majandussüsteemi kõrval väikeste tööstuslike ja kaubanduslike eraettevõtete, samuti käsitöölise eramajapidamiste olemasolu. Kuna põllumajanduses valitses üksiktalumajapidamiste süsteem ja kollektiviseerimise läbiviimine nõudis pikemaajalist ettevalmistustööd, siis lubati konstitutsiooniga arusaadavalt ka üksiktalupoegade eramajapidamised, kusjuures neile kinnitati kasutamiseks maa seadusega määratud piires ja tasuta.

Konstitutsioon nägi ette plaanimajandusele ülemineku Eesti NSV-s märkides, et "Eesti NSV majanduselu määrab ja suunab riiklik rahvamajanduse plaan ühiskondliku rikkuse suurendamise, töötava rahva ainelise ja kultuurilise taseme jär-

¹ Rahva Hääl, 1940, nr. 111, art. 1117.

jäkindla tõusu, NSV Liidu sõltumatuse kindlustamise ja ta kaitsevõimu tugevdamise huvides.¹

Konstitutsiooni kohaselt asuti Eesti NSV-s teostama sotsialismi põhimõtet: "igauhelt ta võimete järgi, igauhele ta töö järgi."

Konstitutsiooni teine peatükk määras kindlaks Eesti NSV riikliku korralduse s.t. riigi poliitilise ja administratiiv-territoriaalse organisatsiooni.

Selleks, et kindlustada vastastikust abi majanduslikul ja poliitilisel, samuti ka riigikaitse alal, ühines Eesti NSV vabatahtlikult, võrdõiguslikkuse alusel, teiste NSV Liidu koosseisu kuuluvate liiduvabariikidega. Ühinemise puhul andis Eesti NSV, samuti kui teised liiduvabariigid, osa oma õigusi üle NSV Liidu kompetentsi. Üleliiduliste võimuorganite kompetentsi üleantud küsimused olid määratletud NSV Liidu Konstitutsiooni 14. paragrahvis. Nende hulka kuulusid riigikaitse organiseerimine, sõja ja rahu, väliskaubanduse, raha- ning krediidisüsteemi juhtimine ja mõned teised küsimused.

Väljaspool NSV Liidu Konstitutsiooni 14. paragrahvi eeskirju teostab Eesti NSV riigivõimu iseseisvalt, säilitades kõrgema võimu vabariigi juhtimises ja ühtlasi õiguse vabalt välja astuda NSV Liidust.

Eesti NSV kui suveräänse riigi võimkonda kuulusid konstitutsiooni 19. paragrahvi põhjal tema kõrgemate riigivõimu ja riigivalitsemise organite kaudu:

a) Eesti NSV Põhiseaduse kehtimapanek ja selle täitmise järelevalve;

¹ Riigi Teataja, 1940, nr. 111, art. 1117.

l) valve;

- b) Eesti NSV maakondade administratiiv-territoriaalse jaotuse, samuti maakondade ja valdade piiride määramine;
- c) Eesti NSV seadusandlus;
- d) riigikorra ja kodanike õiguste kaitse;
- e) Eesti NSV rahvamajanduse plaani kinnitamine;
- f) Eesti NSV riigieelarve kinnitamine;
- g) riiklike ja kohalike maksude ja muude tulude kindlaksmääramine kooskõlas NSV Liidu seadusandlusega, samuti kohalike eelarvete täitmise juhtimine;
- h) kindlustus- ja hoiuasjanduse juhtimine;
- i) vabariikliku alluvusse kuuluvate pankade, tööstuslike, põllumajanduslike ja kaubanduslike ettevõtete ning organisatsioonide valitsemine, samuti kohaliku tööstuse juhtimine;
- j) Liidu alluvusse kuuluvate ettevõtete valitsemise ning seisukorra kontroll ja järelevalve;
- k) maa kasutamise, samuti maapõuevarade, metsade ja vete kasutamise korra määramine;
- l) linnade ja muude asustatud kohtade elamu- ja kommunaalmajanduse, elamuehituse ning heaolu juhtimine;
- m) teedeehitamise, kohaliku sideasjanduse ja transpordi juhtimine;
- n) tööseadusandlus;
- o) tervishoiu juhtimine;
- p) sotsiaalkindlustuse juhtimine;
- r) alg-, kesk- ja kõrgema hariduse juhtimine;
- s) kultuur-haridusliku ja teaduslike organisatsioonide ning asutuste juhtimine;
- t) kehakultuuri ja spordi juhtimine ning korraldamine;

- u) Eesti NSV kohtuorganite korraldamine;
- v) Eesti NSV kodakondsuse õiguste andmine;¹
- õ) Eesti NSV kohtute poolt süüdimõistetud kodanike amnesteerimine ja neile armuandmine;¹

Kõiki neid konstitutsiooni 19. paragrahvis ettenähtud õigusi teostab Eesti NSV Ülemnõukogu, kuivõrd nad ei kuulu Ülemnõukogule aruandvate organite: Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi, Rahvakomissaride Nõukogu ja rahvakomissariaatide võimkonda.

Eesti NSV Ülemnõukogu on konstitutsiooni kohaselt vabariigi kõrgeim riigivõimu organ. Ühtlasi on ta vabariigis ainsaks seadusandlikuks organiks. Ülemnõukogu valitakse Eesti NSV kodanike poolt üldise, ühetaolise ja otsese valimisõiguse alusel salajasel hääletamisel. Ülemnõukogu valib Ülemnõukogu Presiidiumi - kollegiaalse presidendi, kelle kompetentsi määrab kindlaks konstitutsioon ja kes oma tegevusest annab aru Ülemnõukogule.

Konstitutsiooniskohaselt moodustab Ülemnõukogu ka Eesti NSV valitsuse - Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu on Eesti NSV kõrgeimaks täidesaatvaks ja korraldavaks riigivõimu organiks.

Rahvakomissaride Nõukogu on kollegiaalne organ, kes ühendab ja suunab Eesti NSV rahvakomissariaatide ja teistele alluvate asutiste tööd; teostab Eesti NSV rahvamajanduse planeerimist; võtab tarvitusele abinõud riigieelarve täitmiseks, ühiskondliku korra kindlustamiseks, riigi huvide ja kodanike õiguste kaitseks; juhib ja kontrollib maakondade töötava rahva saadikute nõukogude täitevkomiteede

¹ Riigi Teataja, 1940, nr. 111, art. 1117.

tööd. Oma pädevuse piirides annab Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu välja määrusi ja korraldusi. Rahvakomissaride Nõukogule alluvad Eesti NSV rahvakomissarid juhivad riigivalitsemise elasiid, mis kuuluvad Eesti NSV võimkonda. Konstitutsioonis nähti ette 12 rahvakomissariaadi moodustmine, mis pidi kindlustama riigi tähtsamate riigivalitsemisalade konkreetse juhtimise.

Kohalikuks riigivõimu organeks Eesti NSV Konstitutsiooni alusel on maakondade, linnade, valdade ja alevite töötava rahva saadikute nõukogud, kes juhivad kultuur-poliitilist ja majanduslikku ülesehitustööd oma territooriumil, määravad kindlaks kohaliku eelarve, juhivad neile alluvate valitsemisorganite tegevust, kindlustavad riigikorra kaitset, aitavad kaasa maa kaitsevõime tugevdamisele ning kindlustavad seaduste täitmist ja kodanike õiguste kaitset. Maakondade, linnade, valdade ja alevite töötava rahva saadikute nõukogude täidesaatvaiks ja korraldavaiks organeiks on nende poolt valitud täitevkomiteed koosseisus: esimees, tema asetäitjad, sekretär ja liikmed. Maakondade ja linnade töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteedes moodustatakse osakonnad.

Konstitutsiooni eripeatükis määrati kindlaks kohtu ja prokuratuuri organite struktuur ja põhiülesanded, nende moodustamise kord.

Seega 25. augustil 1940.a. vastuvõetud Eesti NSV Konstitutsioon määras kindlaks meie vabariigis nõukogude riigiparaadi struktuuri: kõrgemad ja kohalikud nõukogud, nende täitvad ja korraldavad organid, kohtu ja prokuratuuri ning nende põhiülesanded. Seejuures riigiparaadi aluseks pidid olema nõukogud - kõikjal esinevad ja omavahel seotud riigi-

võimuorganid, mis on kohandatud töölisklassi suurte ajalooliste ülesannete teostamiseks. Nõukogude Eesti Konstitutsioon tagas kõigile Eesti NSV kodanikele õiguse tööle, õiguse puhkusele, õiguse haridusele, õiguse ainelisele kindlustusele nii vanaduses kui ka haiguse ja töövõime kaotamise korral. Konstitutsioon tagas Eesti NSV töörahvale tõelise sõna-, trüki-, koosolekute ja miitingute vabaduse ning õiguse ühineda ühiskondlikesse organisatsioonidesse. Ta kaotas igasugused rahvuslikud kitsendused ja võrdsustas kõik töötajad seaduse ees.

Seega Eesti NSV Riigivolikogu teisel istungjärgul 25. augustil 1940.a. vastuvõetud Eesti NSV Konstitutsioon kinnitas seadusandlikult eesti töötava rahva võidu kapitalismi üle ja määras kindlaks nõukogude riikluse rajamise teed ja vormid.

Eesti rahvas võttis Eesti NSV Konstitutsiooni kinnitamise vaimustusega vastu, sest kajastas ju Konstitutsioon nõukogude võimu idee teostamist tegelikkuses, mille eest eesti töötav rahvas oli pidanud järjekindlat võitlust. Üle kogu maa toimusid miitingud ja koosolekud, kus laiad töötava rahva hulgad avaldasid üksmeelset heakskiitu Nõukogude Eesti Konstitutsiooni vastuvõtmise puhul.

Konstitutsiooni sätete alusel jätkus töö uue, prolettaarse, nüüd juba nõukoguliku riigiaparaadi rajamisel ja kindlustamisel.

Konstitutsiooni kohaselt kõrgemaks riigivõimu organiks Eesti NSV-s ja tema suveräänsuse kandjaks on Eesti NSV Ülemnõukogu.

Silmas pidades, et Eesti NSV Riigivolikogu kinnitas

konstitutsiooni ja arvesse võttes asjaolu, et Riigivolikogu oli kogu eesti rahva - tööliste, ralupeogade ja töötava intelligentsi - tõeline esindaja, kes väljendas eesti töötava rahva tegelikku ja tõelist tahet, Riigivolikogu oma istungil 25. augustil 1940.a. otsustas: "Kuulutada Eesti NSV Riigivolikogu Eesti NSV ajutiseks Ülemnõukoguks kõigi õigustega, mis ette nähtud ENSV Konstitutsioonis kuni Eesti NSV Ülemnõukogu valimisteni äsja vastuvõetud Konstitutsiooni ja Ülemnõukogu valimiste uue määruse alusel."¹ Seega peale Konstitutsiooni kinnitamist kujundati Riigivolikogu ümber Eesti NSV kõrgemaks riigivõimu organiks - Eesti NSV Ülemnõukoguks.

Pärast mainitud otsuse vastuvõtmist valiti Eesti NSV Ülemnõukogu juhataja ja tema asetäitjad. Ülemnõukogu juhatajaks valiti V. Sassi, juhataja esimeseks asetäitjaks O. Lauristin ja teiseks asetäitjaks M. Jürna.²

Samal istungil 25. augustil 1940.a. Eesti NSV Ülemnõukogu valis Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi. Ülemnõukogu Presiidium valiti vastavalt konstitutsioonile järgmises koosseisus: Ülemnõukogu Presiidiumi esimees, kaks esimehe asetäitjat, Presiidiumi sekretär ja viis liiget. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi moodustamisega asendati ainuisikuline president kollegiaalse presidendiga. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimeheks valiti senine peaminister ja presidendi kohustetäitja J. Vares, Presiidiumi sekretäriks - V. Telling.³

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium on alaliselt tegutsevaks kõrgemaks riigivõimuorganiks. Tema kompetentsi kuulus

¹ Riigi Teataja, 1940, nr. 111, art. 1118.

² ENSV Teataja, 1940, nr. 1, art. 1.

³ ENSV Teataja, 1940, nr. 1, art. 2.

vastavalt konstitutsiooni 31. paragrahvile: Eesti NSV Ülemnõukogu istungjärkude kokkukutsumine, Eesti NSV seaduste tõlgitsemine, seaduste andmine, rahvahääletuse toimetamine. Ülemnõukogu Presiidium teostab ühtlasi kontrolli valitsuse ja kohalike nõukogude tegevuse üle. Talon õigus tühistada Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusi ja korraldusi, samuti maakondade töörahva saadikute nõukogude otsuseid ja korraldusi, - kui need ei vasta seadusele; Eesti NSV Ülemnõukogu istungjärkude vaheajal vabastada ametist ja nimetada ametisse. Eesti NSV üksikuid rahvakomissare Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe ettepanekul, esitades hiljem need otsused kinnitamiseks Eesti NSV Ülemnõukogule.¹

Riigivolikogu kuulutamise ja Eesti NSV Ülemnõukogu ja Ülemnõukogu Presiidiumi valimisega said Eesti NSV kõrgeimad riigivõimu organid nõukoguliku vormi. Olles proletariaadi diktatuuri otseseks väljenduseks, toimus nende kaudu proletariaadi diktatuuri edasine kindlustamine ja nõukogude riigiparaadi lõplik väljakujundamine. Nõukogude riigiparaadi tähtsaks lüliks on täidesaatvad ja korraldavad riigivõimu organid. Vastavalt konstitutsioonile moodustas Eesti NSV Ülemnõukogu oma istungil 25. augustil 1940.a. Eesti NSV kõrgeima täidesaatva ja korraldava riigivõimu organi - Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimeheks kinnitas Ülemnõukogu J. Lauristini, esimehe esimeseks asetäitjaks O. Sepre ja teiseks asetäitjaks N. Andreseni. O. Sepre kinnitati ühtlasi ka Eesti NSV Riikliku Plaanikomisjoni esimeheks. Rahvakomissaride Nõukogusse kuulusid ka Eesti NSV

¹ Riigi Teataja, 1940, nr. 111, art. 1117.

rahvakomissarid, kes kinnitati Eesti NSV Ülemnõukogu poolt Rahvakomissaride Nõukogu esimehe J. Lauristini ettepanekul. Eesti NSV esimesteks rahvakomissariideks nimetati tuntud töörahva huvide eest võitlejad, kommunistliku partei liikmed, sm.-d A. Veimer, P. Keerdo, G. Abels, A. Uibo j.t.¹

Seoses Eesti NSV astumisega NSV Liidu koosseisu ja Eesti NSV-s põhjalike ühiskondlik-poliitiliste ja majanduslike ümberkorralduste läbiviimisega, nägi Eesti NSV Konstitutsioon ette rea muudatusi riigivalitsemisorganite süsteemis. Endised ministeeriumid oma enamikus kujundati ümber rahvakomissariaatideks, s.t. uuteks sama ala riigivalitsemisorganiteks, kuid samal ajal mõned endised riigivalitsemisorganid kaotati hoopis ning loodi rida uusi.

Kuna NSV Liidu Konstitutsiooni 14. paragrahvi kohaselt välissuhete ja riigikaitse küsimused kuulusid tollal NSV Liidu kompetentsi, siis ei moodustatud Eesti NSV-s, nagu ka teistes liiduvabariikides, välisasjade- ja kaitse rahvakomissariaate.

Pankade ja suurtööstusettevõtete natsionaliseerimise tulemusena oli järsult tõusnud riigi osa majanduselu juhtimisel. Edaspidi seoses kaubanduse, kommunaalettevõtete, elamu põhifondi jne. kavatsetava natsionaliseerimisega pidi riigi majanduslik-organisatoorne tegevus veelgi laienema. Seda arvestades moodustati majandusalal vastavalt konstitutsioonile endiste teede- ja majandusministeeriumi asemele 5 uut riigivalitsemisorganit - rahvakomissariaati: rahanduse, kergetööstuse, kohaliku tööstuse, kaubanduse ja kommunaalmajanduse rahvakomissariaadid. Uuteriigivalitsemisorga-

¹ ENSV Teataja, 1940, nr. 1, art. 3.

nitena moodustati veel tervishoiu, töö ja riigikontrolli rahvakomissariaadid. Endised põllutöö, sise, kohtu, hariduse ja sotsiaalministeeriumid reorganiseeriti vastavaiks rahvakomissariaatideks.

Rahvakomissariaadid jagunesid liidulis-vabariiklikeks ja vabariiklikeks.

Eesti NSV liidulis-vabariiklike rahvakomissariaatide hulka kuulusid: rahanduse, kergetööstuse, põllutöö, kaubanduse, siseasjade, kohtu, tervishoiu ja riigikontrolli rahvakomissariaadid.

Vabariiklikeks rahvakomissariaatideks olid hariduse, kohaliku tööstuse, kommunaalmajanduse, töö ja sotsiaalkindlustuse rahvakomissariaadid.

Eesti NSV rahvakomissariaadid juhtisid neile usaldatud riigivalitsemisalasid Eesti NSV-s, seejuures liidulis-vabariiklikud rahvakomissariaadid allusid nii Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogule kui ka NSV Liidu vastavatele rahvakomissariaatidele, kuna vabariiklikud rahvakomissariaadid allusid ainult Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogule.

Seega Eesti NSV Riigivolikogu teisel istunjärgul pärast Eesti NSV Konstitutsiooni vastuvõtmist moodustati vormilt nõukogulikud Eesti NSV kõrgemad riigivõimuorganid - Eesti NSV Ülemnõukogu ja Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium.

Moodustati ka kõrgemad riigivalitsemise organid. Edaspidi toimus vaid keskse riigivalitsemise aparaadi täiustamine ja tugevdamine.

2. Nõukogude riigiaparaadi ülejäänud lülide
väljakujundamine Eesti NSV-s.

Peale Eesti NSV Konstitutsiooni vastuvõtmist ja Eesti NSV kõrgemate võimu- ja valitsemisorganite moodustamist jätkus Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel ulatuslik töö Eesti NSV rahvakomissariaatide tugevdamisel ja riigiaparaadi ülejäänud lülide lõplikul väljakujundamisel.

11. septembril 1940.a. määrati Eesti NSV Rahvakomissariide Nõukogu poolt terve rida uusi rahvakomissariide asetäitjaid, eriti majandusalastes rahvakomissariatides.¹

Rahvakomissariatide ülesanded ja struktuur määrati kindlaks Rahvakomissariide Nõukogu poolt kinnitatud põhimääruste alusel. Rahvakomissariatides moodustati peavalitsused ja osakonnad vastavate riigivalitsemisalade operatiivseks juhtimiseks.

Näiteks kergetööstuse rahvakomissariaadis moodustati vastavalt põhimäärusele alluvate käitiste valitsemiseks järgmised tööstusalased peavalitsused: tekstiiltööstuse peavalitsus, metallitööstuse peavalitsus, mae- ja küttetööstuse peavalitsus, puidutööstuse peavalitsus, ehitusmaterjalide ja ehitustööstuse peavalitsus, polügraafiatööstuse peavalitsus ja segatööstuse peavalitsus.

Peale peavalitsuste moodustati kergetööstuse rahvakomissariaadis rida osakondi nagu plaaniosakond, kaadrite osakond, finantsosakond, tootmistehniline osakond jt.²

¹ ENSV Teataja, 1940, nr. 8, art. 86.

² ENSV Teataja, 1940, nr.10, art. 741.

Seoses mitme majandusalase rahvakomissariaadi moodustamisega kadus vajadus Natsionaliseerimise Peakomitee järele ning selle tegevus lõpetati alates 4. septembrist 1940.a. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega pandi tema ülesanded ja õigused vastavatele rahvakomissariaatidele:

- a) panganduse ja kindlustuse alal - rahanduse rahvakomissariaadile;
- b) tööstuse alal - kergetööstuse ja kohaliku tööstuse rahvakomissariaatidele;
- c) kommunaalettevõtete, elamumajanduse, ajutiselt ka transportettevõtete alal - kommunaalmajanduse rahvakomissariaadile;
- d) kaubanduse alal - kaubanduse rahvakomissariaadile jne.¹

Lõpetati ka endise majandusministeeriumi juurde loodud Tööstuse Juhtimise Komitee ja Pankade Juhtimise Komitee tegevus.²

28. septembril 1940.a. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi poolt antud "Natsionaliseeritud ettevõtete juhtimise korraldamise seadlus" nägi ette, et pärast ettevõtete lõplikku ülevõtmist natsionaliseerimise komiteed asendatakse ainuisikulistega juhtidega, kelle nimetab ametisse vastav rahvakomissar. Enamiku rahvakomissariaatide koosseis kujunes põhijoontes kindlaks juba 1940.a. lõpuks, mis tagas vastavate riigivalitsemisalade häireteta juhtimise.

Peale Eesti NSV Konstitutsiooni kinnitamist toimus sõjaväe täielik reorganiseerimine. Likvideeriti endine sõjaministeerium.

Kuna NSV Liidu Konstitutsiooni 14, 132 ja 133 para-

¹ ENSV Teataja, 1940, nr. 4, art. 34.

² ENSV Teataja, 1940, nr. 6, art. 57.

grahvide põhjal NSV Liidu kaitse organiseerimine ja kõigi NSV Liidu relvastatud jõudude juhtimine allus NSV Liidu korraldusse tema kõrgemate riigivõimu- ja riigivalitsemisorganite näol, otsustas Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 29. augustil 1940.a.:

1. Kujundada Eesti Rahvavägi ümber Punaarmee territoriaalseks laskurkorpuseks, andes ta üle Balti eri-sõjaväeringkonna vägede koosseisu.
2. Anda Eesti mere- sõjajõud üle NSV Liidu Mere-Sõjalaevastiku koosseisu.
3. Organiseerida Eesti Rahvaväe sõjalised õppeasutused ümber Punaarmee jalaväekooliks.
4. Väeteenistuskohustuslike Eesti NSV kodanikkude arvele võtmise ja sundteenistuse küsimuste lahendamiseks ümber kujundada kohalikud sõjaväevalitsusasutused sõjakomisariaatideks, alluvusega Balti eri-sõjaväeringkonnale.
5. Võtta korpuse, sõjaväekooli ja merejõudude isiklikult koosseisult sõjaväeline vanne kahe kuu jooksul vastavalt NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 3. jaanuari 1939.a. seadlusele.¹

Eesti laskurkorpuses säilitati senini Eesti Rahvaväe vorm, kuid kõrvaldati pagunid ja viidi sisse Punaarmee komandeeriva koosseisu eraldusmärgid.

Sellega viidi lõpule sõjaväe ümberkonjundamine töölis-talupoegade armeeks, mida alustati juba 1940.a. juunis.

Järgnevalt likvideeriti politsei. Politsei likvideerimist valmistati ette tagurlike elementide kõrvaldamisega

¹ ENSV Teataja, 1940, nr. 1, art. 4.

rahvavägi

politseiaparaadist ja Rahva Omakaitse tegevuse laiendamisega. Rahva Omakaitse koosseisust värvati töölis-talupoegade miilitsa põhikoosseis. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega 11. septembrist 1940.a. loeti kõik senise välis- ja kriminaalpolitsei ülesanded üleantuks töölis-talupoegade miilitsale.¹

Rea Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadluste ja Rahvakomissaride Nõukogu otsuste alusel viidi 1940.a. novembris-detsembris läbi kohtute süsteemi ja prokuratuuri täielik reorganiseerimine. Kohtute süsteemi Eesti NSV-s määras kindlaks konstitutsioon, mille 77. paragrahvis märgiti, et õigusemõistmist Eesti NSV-s teostavad Eesti NSV Ülemkohus, maakonnakohtud ja rahvakohtud, samuti NSV Liidu erikohtud, mis moodustatakse NSV Liidu Ülemnõukogu määramisel.

Konstitutsioon nägi ette kohtute valitavuse. Ülemkohus kui Eesti NSV kõrgem kohtuorgan, kellele pannakse kõigi kohtuorganite kohtuliku tegevuse järelevalve, valitakse Eesti NSV Ülemnõukogu poolt viieks aastaks. Maakonnakohtud valitakse maakondade töörahva saadikute nõukogude poolt samuti viieks aastaks. Rahvakohtud valitakse linnade ja valdade kodanike poolt üldise, otsese ja ühetaolise valimisõiguse alusel salajasel hääletamisel kolmeks aastaks.²

Kohtute süsteemi täieliku ümberkujundamiseni teostati kohtuaparaadi puhastust kodanluse käsilastest riik-

¹ ENSV Teataja, 1940, nr. 8, art. 64.

² Riigi Teataja, 1940, nr. 111, art. 1117.

teenistuse seadus paragrahv 42 alusel, mis pandi Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu poole kehtima järgmises redaktsioonis: "Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu võib ametniku ametist vabastada, kui ta leiab, et ametniku tegevus on riigihuvidele kahjulik."¹ Riigiteenistuse seaduse paragrahv 42 põhjal vabastati näiteks 18. oktoobrist 1940. a. G. Laanekõrb Tallinna ringkonnakohtu osakonna esimehe kohalt, F. Kuusekänd Tallinna ringkonnakohtu liikme kohalt, A. Hellat Riigikohtu tsiviilosakonna liikme kohalt.² Sama seaduse alusel vabastati B. Peterhoff Tartu 1. jaoskonnakohtuniku ametikohalt, kuna ta ei näidanud vajalikku valvsust spekulatsiooni vastu võitlemises, mis oli riigi huvidele kahjulik,³ ja rida teisi kohtuametnikke.

Kohtute süsteemi ümberkujundamine vastavalt konstitutsioonile toimus Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadluse alusel 16. novembrist 1940. a. Seadlus nägi ette:

1. jaoskonna kohtute ümberkujundamise rahvakohtuiks;
2. ringkonnakohtute ümberkujundamise samanimelisteks kohtuteks esimese ja teise kohtuastme asjade arutamiseks;
3. Kohtukoja ümberkujundamise Eesti NSV Ülemkohtuks;
4. Riigikohtu kaotamise.⁴

¹ ENSV Teataja, 1940, nr. 28, art. 319

² ENSV Teataja, 1940, nr. 31, art. 360-362.

³ ENSV Teataja, 1940, nr. 58, art. 710.

⁴ ENSV Teataja, 1940, nr. 45, art. 523.

Ringkonnakohtud otsustati moodustada Tallinna, Tartu, Rakvere, Viljandi ja Kuressaare linnadesse. Rahvakohtute üldarvuks määrati 75.

Kohtute ümberkujundamise praktiliseks läbiviimiseks andis Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium seadluse - kohtunike ja rahvakaasistujate ajutise valimise ja ärakutsumise korra kohta.

Seadluses märgiti: Kehtiva kohtute süsteemi ümberkujundamiseks vastavalt NSV Liidu, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadusele, määrata:

1. Kuni rahvakohtute valimiseni kohtukorralduse seaduses ettenähtud korras rahvakohtunikud valitakse ja kutsutakse ära kohaliku linna või maakonna töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee poolt. Samuti kinnitatakse nende poolt rahvakohtute jaoks rahvakaasistujate nimestikud, mis esitatakse ühiskondlike organisatsioonide ja töötava rahva ühingute poolt...
2. Eesti NSV Ülemkohtu ja ringkonnakohtute esimehed ja liikmed, samuti rahvakaasistujad nimetatud kohtute jaoks valitakse ja kutsutakse ära Eesti NSV Ülemnõukogu poolt.¹

Antud seadluse alusel toimus hulgaliselt vabastamisi ja nimetamisi kohtute koosseisus.

Rahvakohtute valimisi Eestis 1940/41.a. ei jõutudki läbi viia.

Valimised toimusid ainult Eesti NSV Ülemkohtusse. Eesti NSV Ülemnõukogu teisel istungjärgul 16. aprillil 1941.a. valiti Eesti NSV Ülemkohus koosseisus: esimees, kuus liiget ja 18 rahvakaasistujat.²

¹ Eesti NSV Teataja, 1940, nr. 64, art. 839.

² Eesti NSV Teataja, 1941, nr. 43, art. 645.

1940
Kohtute sisulise töö ümberkorraldamisel omas murrangu-
list tähtsust NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus 6.
novembrist 1940.a., millega lubati Leedu NSV, Läti NSV
ja Eesti NSV valitsustel ajutiselt kuni üleliiduliste koo-
deksite väljaandmiseni rakendada oma territooriumil järgmi-
si VNFSV koodekseid: kriminaal, kriminaalkohtupidamise, tsi-
viil, tsiviil-kohtupidamise, tööseaduste koodekseid ja abi-
elu, perekonna ja hooldamise kohta käivate seaduste koo-
deksit¹.

Nimetatud koodeksid pandi Eesti NSV-s kehtima 1940.a.
detsembris.

Samaaegselt kohtute süsteemi ümberkujundamisega
toimus prokuratuuri loomine. Eesti NSV Konstitutsiooni 86.
paragrahvis märgiti, et kõrgemat järelevalvet seaduste täp-
se täitmise üle kõigi rahvakomissariaatide ja neile allu-
vate asutuste, samuti ka üksikute ametiisikute ja Eesti NSV
territooriumil asuvate kodanike poolt, teostab NSV Liidu
prokurör nii vahenditult kui ka Eesti NSV prokuröri kaudu.²

Konstitutsiooni mainitud paragrahvi alusel avaldas
Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 23. oktoobril 1940.a.
otsuse Eesti NSV Prokuratuuri moodustamise kohta. Vastavalt
Rahvakomissaride Nõukogu otsusele likvideeriti Riigikohtu,
Kohtukoja ja ringkonnakohtute juures olevad prokuratuurid.
K. Paasil lubati asuda Eesti NSV prokuröri kohuste täitmi-
sele kuni Eesti NSV prokuröri nimetamiseni ENS Liidu proku-
röri poolt kooskõlas Eesti NSV Konstitutsiooni 87. paragrah-
viga.

¹ Eesti NSV Teataja, 1940, nr. 65, art. 867.

² Riigi Teataja, 1940, nr. 111, art. 1117.

Ühtlasi tehti K. Paasile ülesandeks organiseerida Eesti NSV Prokuratuuri keskaparaat ning linna- ja maakonna-prokuratuurid.¹ Vastavalt NSV Liidu prokuröri poolt kinnitatud koosseisudele moodustati 1940.a. detsembris maakonna prokuratuurid kõigisse maakondadesse ja linna prokuratuurid Tallinna, Tartu, Narva ja Pärnu linnadesse.²

Eesti NSV prokuratuurile ja kohtutele vajaliku kaadri ettevalmistamiseks kiirendatud korras organiseeriti Rahvakomissaride Nõukogu määruse alusel Tallinnas lühiajalised juuriidilised kursused.

Eesti NSV kohtu ja prokuratuuriorganid etendasid järgnevalt tähtsat osa sotsialistliku õiguskorra tugevdamisel.

¹ ENSV Teataja, 1940, nr. 31, art. 351.

² ENSV Teataja, 1940, nr. 61, art. 744.

3. Nõukogu Eesti saadikute valimised NSV Liidu
Ülemnõukogusse ja kohalike nõukogude organite
moodustamine.

NSV Liidu võrdõigusliku liikmena - liiduvabariigina sai Eesti NSV õiguse osa võtta suure sotsialistliku riigi valitsemisest oma esindajate kaudu NSV Liidu Ülemnõukogus. Sama õiguse said ka Leedu, Läti ja Moldaavia NSV-d.

12. novembril 1940.a. avaldati NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus saadikute valimiste kohta NSV Liidu Ülemnõukogusse Moldaavia, Leedu, Läti ja Eesti Nõukogude Sotsialistlikest Vabariikidest. Valimiste päevaks määrati 12. jaanuar 1941.a. Valimiskampania algas valimiste väljakuulutamise päevast töötava rahva poliitilise aktiivsuse enneolematu tõusu olukorras. Valimiste ringkonnakomisjonide ja jaoskonnakomisjonide liikmetena, agitaatoritena, usaldusmeestena ja n.e. võttis valimiskampaniast osa üle 30000 aktivisti.¹

NSV Liidu Konstitutsiooni kohaselt oli eesti töötaval rahval õigus valida NSV Liidu Ülemnõukogu Liidunõukogusse neli saadikut ja Rahvaste Nõukogusse kakskümmend viis saadikut.

Valimistele läks kommunistlik partei blokis parteitutega. Kommunistide ja parteitute valimisblokk oli tõendiks kommunistliku partei autoriteedist ja nõukogude võimu kindlusest Eestis. Eesti töötav rahvas esitas saadikukandidaatideks NSV Liidu Ülemnõukogu oma väarikamad tütreid ja pojad: J. Lauristin, J. Vares, P. Keerdo, A. Veimer, G. Abels,

¹ Kommunist, nr. 40, 14.02.1941.

N. Ruus, J. Tellmann, O. Lauristin jt.

Valimiste päeval, 12. jaanuaril 1941.a. hääletasid valijad üksmeelselt kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt. Valimistest Liidu Nõukogusse võttis osa 94,4% valijaist, neist 97,01% hääletas kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt. Valimistest Rahvaste Nõukogusse võttis osa 97,32% valijatest, neist 95,75% hääletas bloki kandidaatide poolt.¹ See oli kommunistide ja parteitute bloki hiilgav võit. Eesti töötav rahvas demonstreeris veel kord oma kindlat tahet ja oma täielikku solidaarsust kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse poliitikaga. Valimisi Eesti NSV Ülemnõukogusse ja kohalikesse nõukogudesse Eestis 1940-1941.a. ei jõutud organiseerida. Kohalike riigivõimu organite vormis ei toimunud ka vahetult pärast Eesti NSV Konstitutsiooni vastuvõtmist olulisi muudatusi, kui mitte arvestada maa- ja linnavalitsuste juurde mõnede osakondade moodustamist. Osakondade põhimäärused kinnitati tavaliselt koos vastavate rahvakomissariaatide põhimäärustega. Kohalikeks riigivõimu organiteks, s.t. riigivõimu organeiks maakondades, linnades, valdades ja alevites olid konstitutsiooni järgi töörahva saadikute nõukogud, mis valitakse üldise, ühetaolise ja otsese valimisõiguse alusel salajasel hääletamisel kaheks aastaks. Kohalike nõukogude ülesannetesse kuulub kultuurpoliitilise ja majandusliku ülesehitustöö juhtimine oma territooriumil, kohaliku eelarve kindlaksmääramine, neile alluvate valitsusorganite tegevuse juhtimine, kaasaaitamine maa kaitsevõime tugevdamisele ning seaduste

¹ Kommunist, nr.14, 17.01.1941.

täitmise ning kodanike õiguste kaitse kindlustamine.

Maakondade, linnade, valdade ja alevite töörahva saadikute nõukogude täidesaatvaiks ja korraldavaiks organeiks on nende poolt valitud täitevkomiteed järgmises koosseisus: esimees, tema asetäitjad, sekretär ja liikmed.

Kuna kohalike nõukogude valimisi 1940-1941.a. ei toimunud, jäid maakonna, linna, valla ja alevi töörahva saadikute nõukogud Eestis esimesel nõukogude võimu aastal moodustamata. Kohalike nõukogude valimised toimusid Eestis esmakordselt alles 1948.a. Kohalike nõukogude ülesanded pandi seetõttu nende täitevkomiteede peale, millised moodustati 1941.a. jaanuaris.

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 17. jaanuarist 1941.a. moodustati linna ja maakonna täitevkomiteed. Seadluses märgiti, et ülesannete täitmiseks, mis Eesti NSV Konstitutsiooniga on pandud töörahva saadikute nõukogude ja nende täitevkomiteede peale kultuurpoliitilise ja majandusliku ülesehitustöö juhtimisel ENSV territooriumil, ENSV Ülemnõukogu Presiidium otsustab moodustada täitevkomiteed Tallinna, Tartu, Narva ja Pärnu linnas ja maakondades. Ülemnõukogu Presiidiumi sama seadlusega kinnitati ühtlasi täitevkomiteede koosseisud. Linna ja maakonna täitevkomiteedesse kinnitati töörahva võimule ustavad inimesed, kes olid aktiivselt lülitunud meie maa ühiskondlik-poliitilisse ellu. Näiteks Tartu linna TSN Täitevkomitee esimeheks kinnitati K. Jalak, esimehe asetäitjaks A. Tõnisson, sekretäriks E. Fuchs, liikmeteks A. Pressmann, V. Sassi jt.¹

¹ ENSV Teataja, 1941, nr.10, art. 108.

Samal päeval Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium võttis vastu seadluse täitevkomiteede moodustamise kohta maakondliku alluvusega linnades ja valdades. Valdade ja maakondliku alluvusega linnade täitevkomiteede isikulise koosseisu kindlitamine tehti ülesandeks maakonna täitevkomiteele.¹

Täitevkomiteede moodustamine tähendas suurt sammu edasi nõukogude riikluse väljakujundamisel.

Täitevkomiteede moodustamise puhul kirjutas ajaleht "Kommunist" oma juhtkirjas: "Täitevkomiteede moodustamine tähendab seda, et me oleme suure sammu edasi teinud nõukogude korra kindlustamisel, et me kindlasti sammume väljakujunenud riiklikule korrale, kus meie riigi poliitiliseks aluseks osutuvad töötava rahva poolt üldise, ühetaolise ja otsese valimisõiguse alusel ja salajasel hääletusel valitud töörahva saadikute maakondade, linnade, valdade ja alevite nõukogud, samuti ka Ülemnõukogu.

Praegu moodustatud täitevkomiteed on ajutised riigivõimu organid kohtadel, kes oma töö tulemusena peavad Eestis valmistama ette täieliku nõukogude asutuste süsteemi, mis on proletariaadi diktatuuri riiklikuks vormiks. Sellega endise kapitalistliku valitsuse ajal määratud ja valitud maa- ja linna omavalitsusorganid, kui kodanluse riigivõimu organid, likvideeritakse lõplikult ja kehtestatakse kõikjal nõukogude, s.o. töötava rahva võim oma täies ulatuses!"² Mainitud juhtkirjas toodi esile kohalike nõukogude täitevkomiteede ees seisvad suured ja vastutusrikkad ülesanded.

Täitevkomiteed pidid organiseerima linnade, maakondade

¹ ENSV Teataja, 1941, nr. 11, art. 113.

² Kommunist, nr. 25, 25.I.1941.

ja valdade kohalikud riigivõimu aparaadid nõukogulikult, s.t. nõukogude riigikorra struktuuri kohaselt, nõukogude võimu kaitseks ja kindlustamiseks. See tähendas, et vastavatele kohtadele riigiaparaadis tuli panna ja pandi nõukogude korrale truud ja ustavad inimesed, energilised ja algatusvõimelised tegelased. Kodanliku ideoloogiaga ja bürokraatlike tööviisidega ametnikud, kes kroonulikult mõistsid nõukogude tööd ja suhtusid leigelt riigi huvidele, kes käitusid rahvaga formaalselt, kõrvaldati nõukogude asutustest.

Et täitevkomiteed suudaksid püsida oma ülesannete kõrgusel, oli vaja organiseerida nende ümber laialdane aktiiv ja aktiivi kaudu haarata kogu töötav rahvas nõukoguliku mõjuga, kasvatusega ja hoolitsusega. Täitevkomiteed pidid pidama võitlust kõikides organisatsioonides bürokratismi, kantseiliku paberite lohistamise ja seaduse paragrahvidega žongleerimise vastu, mis oli juurdunud kodanlikes valitsusasutustes. Täitevkomiteede eneste asjaajamine pidi olema kiire, lihtne ja täpne.

Täitevkomiteede ülesandeks oli kohaliku majanduselu juhtimine ja korraldamine. 21. veebruaril 1941.a. anti välja määrus maakondade ja linnade plaanikomisjonide moodustamise kohta, kes pidid kindlustama plaanimajanduse täieliku sisseviimise. Plaanikomisjoni esimeeste ülesanded pandi täitevkomiteede esimeeste asetäitjatele.¹

Täitevkomiteede ees seisis meie kultuurilise elu organiseerimine nõukogulikus vaimus. Koolide, rahvamajade, rahva-
raamatukogude võrk nõudis nõukogulikku juhtimist ja vastava

¹ ENSV Teataja, 1941, nr. 23, art. 300.

aktiivi moodustamist.

Täitevkomiteed pidid korraldama sotsiaalkindlustust, organiseerima rahva tervishoiuala, korraldama teid, transporti linnades, kaubandust, pangandust jne., ühe sõnaga tegelema kõigi üldriiklike ja kohapealsete küsimustega.

Maakondade, linnade, valdade ja alevite täitevkomiteede moodustamisega osutus lõplikult purustatuks vana riigivõimu ja valitsemise aparaat. Eestis oli loodud mitte üksnes sisult, vaid ka vormilt uus, nõukogude riigiaparaat alates kõrgeimast riigivõimu organist kuni valla ja alevi täitevkomiteeni.

4. Eestimaa Kommunistlik Partei - Eesti NSV
riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide
juhtiv tuum.

Vana kodanliku riigiaparaadi lammutamine ja tema asendamine uue, nõukogude riigiaparaadiga toimus Eestimaa Kommunistliku Partei vahetul juhtimisel. EKP võttis kõige elavamalt osa Eesti NSV Konstitutsiooni väljatöötamisest ning selle alusel Eesti NSV kõrgemate võimu- ja valitsemisorganite, rahvamiillitsa, kohtu-, prokuratuuri ning maakonna, linna, valla ja alevite täitevkomiteede kujundamisest. Kommunistlik Partei juhtis kogu tööd nõukogude riigiaparaadi kaadri valikul, paigutamisel ja kasvatamisel. Ühtlasi partei teostas kontrolli riigivõimu- ja riigivalitsemisorganite tegevuse üle, andis nende tööle plaanipärasuse ja sihikindluse.

EKP juhtimisel teostati Eesti NSV riigivõimu ja riigivalitsemisorganid suure töö nõukogude korra kindlustamisel Eestis, eriti Eesti NSV majandusliku aluse - sotsialistliku majandussüsteemi tugevdamisel. Tööstusettevõtete ja pankade natsionaliseerimine oli 1940.a. septembriks põhiliselt lõpule viidud. 30. septembril 1940.a. andis Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium seadluse suurte kaubanduslike ettevõtete ja saunade natsionaliseerimise kohta;¹ 8. oktoobril 1940.a. laevandusettevõtete, mere- ja jõelaevastiku nat-

¹ ENSV Teataja, 1940, nr. 8, art. 86.

sionaliseerimise kohta;¹ 14. oktoobril kindlustusasutuste natsionaliseerimise kohta² ja 1. novembril 1940.a. suurte majade natsionaliseerimise kohta.³

Riikliku sektori loomine ja järjekindel tugevnemine võimaldas üle minna plaanimajandusele. Alates 1940.a. IV kvartalist töötas Eesti NSV tööstus juba riikliku rahvamajandusplaani alusel.⁴ Alustati tööstuse rekonstrueerimist. Taastati tehaseid ja vabrikuid, loodi uusi tööstusharusid ja laiendati vanu. Kapitalistlikud ollused tõrjuti tööstusest peaaegu täiesti välja juba 1940. aastal. 1. jaanuariks 1941.a. andsid eraettevõtted tööstuse üldtoodangust kõigest 1,7%⁵.

Eesti NSV 1941.a. rahvamajanduse arendamise plaanis nähti ette ulatuslikud ülesanded sotsialistliku tööstuse igakülgseks väljaarendamiseks. Eriti kiiretempolisena oli ette nähtud põlevkivi- ja turbatööstuse väljaarendamine. Suurendati ehitusmaterjalide tootmist, arendati masinaehituse, tekstiili- ja toiduainete tööstust.

Sotsialistlik sektor muutus valitsevaks ka kaubanduses. 1941.a. algul oli peaaegu kogu hulgikaubandus muutunud riiklikuks, kuna jaekaubanduses moodustas riiklik ja ühistege-lik sektor 65 - 70%.

Eestimaa Kommunistliku Partei initsiatiivil teostas nõukogude võim suuri ümberkujundusi maal. Maareformi kõrval oli suure tähtsusega ürituseks riiklike ettevõtete loomine külas. Moodustati üle 100 sovhoosi. 1941.a. kevadeks orga-

¹ ENSV Teataja, 1940, nr. 21, art. 226,

² ENSV Teataja, 1940, nr. 26, art. 287

³ ENSV Teataja, 1940, nr. 37, art. 433.

⁴ Eesti NSV ajalugu, lk. 394.

⁵ Kommunist, nr.70, 14.02.1941.

niseeriti 25 masina-traktorijaama¹ ja 250 hobu-masin-lae-
nutuspunkti.² 1940.a. sügisel tekkisid Eesti NSV-s esimesed
kolhoosid.³ Seega kujunesid sotsialismi tugipunktid ka põl-
lumajanduses.

Ühtaegu sotsialistliku majandussüsteemi väljakujunda-
mise ja tugevdamisega võtsid EKP Keskkomitee ja Eesti NSV
Rahvakomissaride Nõukogu tarvitusele ka abinõusid töötajate
materiaalse olukorra parandamiseks.

Tööpuudus likvideeriti täielikult juba nõukogude või-
mu esimeste kuude jooksul. Üksnes 1. oktoobrist 1940.a.
kuni 1. jaanuarini 1941.a. kasvas tööliste arv 49800-lt
80200-le, s.o. 61% võrra.⁴

1940.a. teisel poolel tõsteti mitmel korral tööliste
ja teenistujate töötasu. Naistööliste töötasu viidi meestöö-
liste töötasu tasemele. 1940.a. novembris EKP Keskkomitee
ja Eesti NSV Rahvakomissari de Nõukogu määrusega tõsteti Ees-
ti NSV tööliste ja teenistujate töötasu teistes vabariikides
kehtivate töötasunormide tasemele.⁵ Tunduvalt vähendati kor-
teriüüri ja teisi makse. Tehti lõpp laiatarbekaupadega spe-
kuleerimisele. Tööstuskaupadele ja toiduaineile kehtestati
ühtsed riiklikud hinnad. 25. novembril 1940.a. kehtestati
Eesti NSV-s Nõukogude valuuta. Üleminek stabiilsele Nõu-
kogude valuutale aitas kaasa Eesti NSV majanduse kiirele
tugevnemisele ning töötajate majandusliku olukorra parane-
misele.

1940.a. novembris seati sisse riiklik sotsiaalkindlus-

¹ ENSV Teataja, 1941, nr. 27, art. 351.

² ENSV Teataja, 1941, nr. 37, art. 561.

³ Kommunist, nr. 40, 14.02.1941.

⁴ Kommunist, nr. 40, 14.02.1941.

⁵ ENSV Teataja, 1940, nr. 53, art. 621.

tus ja tasuta arstiabi töötajale.¹

Suurt tähelepanu pööras Eestimaa Kommunistlik Partei töötajate kultuurilise taseme ja nende kommunistliku teadlikkuse tõstmisele. Suurt tööd sel alal tegid rahvaharidusorganid, rahvamajad, kultuurihooned jt. kultuur-hariduslikud asutused, eriti aga töötajate ühiskondlikud organisatsioonid.

Töötajate ühiskondlikud organisatsioonid olid EKP juhtimisel järjekindlalt kasvanud jattugevnenud, muutunud tõelisteks massiorganisatsioonideks. Näiteks 1941.a. algul kuulus ametiühingutesse Eesti NSV-s üle 150000 töölise ja teenistuja. Ametiühingutes oli valitud 1015 käitis- ja asutusekomiteed, 524 töökodade komiteed, 1024 ametiühingu volinikku ja 4655 grupiorganisaatorit.² Ametiühingud ühendasid tööliste ja teenistujate laiu hulki kommunistliku partei ja nõukogude võimuga, tõmbasid neid kaasa ühiskondlik-politilisse ellu.

Eesrindliku noorsoo massiorganisatsiooniks oli kujunemas Eestimaa Leninlik Kommunistlik Noorsooühing (ELKNÜ). ELKNÜ ridadesse oli 1941.a. veebruariks vastu võetud 3440 liiget ja 2232 liikmekandidaati. Oli loodud ELKNÜ 11 maakonna-, 2 linna- ja 2 rajoonikomiteed. Komiteede liikmed ja sekretärid olid kinnitatud ELKNÜ Keskkomitee poolt. Kommunistlikunoorsooühingu algorganisatsioonide arv oli kasvanud 476-le³. Ametiühingute kõrval oli ELKNÜ partei tähtsam abiline riiklikus ja kultuurilises ülesehitustöös. Kom-

¹ Eesti NSV ajalugu, lk. 394.

² Kommunist, nr. 40, 14.02.1941.

³ Sealsamas.

munistliku Noorsooühingu liikmed võtsid aktiivselt osa ühiskondlike ja riiklike organisatsioonide tööst, aitasid parteid kasvatada noorsugu kommunismi vaimus.

Kõigi Eesti NSV ühiskondlike ja riiklike organisatsioonide juhtivaks ja suunavaks jõuks oli Eestimaa Kommunistlik Partei. 1941.aastaks olid EKP read mitmekordistunud. Suurt tähtsust EKP elus etendas ÜK(b)P Keskkomitee otsus 8.oktoobrist 1940.a., mille järgi EKP tunnistati kuulsa ÜK(b)P üheks väesalgaks. EKP liikmetele ja liikmekandidaatidele anti ÜK(b)P dokumendid. EK(b)P ja tema kohalikud organisatsioonid, milliste arv pidevalt kasvas, tegid suurt ja tänuväärt tööd partei liikmete ja liikmekandidaatide relativastamisel marksistlik-leninliku teooriaga, millest juhendus partei sotsialistlike ümberkujunduste teostamisel. Tähtsaks sündmuseks Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei elus oli EK(b)P IV kongress, mis tuli kokku 5. veebruaril 1941.a.¹ Kongress tegi kokkuvõtte Eestimaa Kommunistliku Partei mitmeaastasest võitlusest nõukogude võimu eest ja esimestest edusammudest sotsialistliku ülesehitustöö alal Eesti NSV-s. Kongress konstateeris Eesti kommunistide tihedat koondumist ÜK(b)P Keskkomitee ja Nõukogude valitsuse ümber. EK(b)P IV kongress määras kindlaks vabariigi parteiorganisatsiooni edasised ülesanded sotsialistliku ülesehitustöö ja töötajate kommunistliku kasvatuse alal.

Kasutades vennasvabariikide kogemusi sotsialismi ülesehitamisel, saades neilt suurt majanduslikku ja kultuurilist abi, saavutas eesti töötav rahvas EK(b)P IV kongressile järg-

¹ Kommunist, nr.2, 3.01.1941.

nenud perioodil uusi edusamme sotsialistlikus ülesehitustöös.

Eduka sotsialistliku ülesehitustöö Eestis katkestas ajutiselt fašistliku Saksamaa reetlik kallaletung NSV Liidule.

+

Seega kokkuvõttes võib märkida, et Eesti NSV Konstitutsiooni alusel, mis kinnitati Riigivolikogu teisel istungjärgul 25. augustil 1942.a., toimus proletariaadi diktatuuri riigiaparaadi lõplik väljakujundamine. Kodanliku riigiaparaadi vormidelt mindi üle nõukogude vormile. Kõigepealt moodustati nõukogulikud kõrgemad riigivõimu ja riigivalitsemisorganid. Eesti NSV Ülemnõukogu, Ülemnõukogu Presiidium, Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja rahvakomissariaadid. 1940.a. augustis reorganiseeriti Eesti Rahvavägi Punaarmee Eesti Laskurkorpuseks. 1940.a. septembris likvideeriti politsei ning loodi töölis-talupoegade miilits. Novembris anti seadus vana kohtusüsteemi likvideerimise ja uue kohtu - rahvakohtu loomise kohta. Juba oktoobris oli alustatud prokuratuuri moodustamisega.

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 17. jaanuarist 1941.a. moodustati linna ja maakondade, valdade ning alevite täitevkomiteed, kes olid ajutisteks riigivõimuorganiteks kohtadel kuni töörahva saadikute nõukogude valimisteni. Maakondade, linnade, valdade ja alevite täitevkomiteede moodustamisega oli Eestis loodud uus, nõuko-

L Ö P P K O K K U V Õ T E .

1940.a. sotsialistlik revolutsioon Eestis, samuti revolutsioonid Lätis ja Leedus, olid esimesed revolutsioonid maailmas, kus proletariaat võitis kodanluse ilma relvastatud ülestõusuta, rahulikul teel. Sotsialistliku revolutsiooni rahulik areng Eestis sai võimalikuks tänu suure sotsialismimaa NSV Liidu olemasolule, tema revolutsioneerivale mõjule ja abile NSV Liidu valitsuse targa välispoliitika tulemusena osutus eesti kodanlus imperialistlike suurriikide vahel puhkenud teise maailmasõja tingimustes isoleerituks nii ameerika-inglise kui ka saksa imperialistidest. Jäänud ilma välisimperialistide toetusest, kaotas eesti kodanlus pinna jalge alt. Tööraha kiade hulkade revolutsioonilise väljaastumise surve 21. juunil 1940.a. oli eesti kodanlus sunnitud loovutama võimu tööliklassile. V.I.Lenin oma artiklis "Marksismi karikatuurist" kirjutas: "... ei saa eitada seda, et üksikjuhtumel, erandina, näiteks mõnes väikeses riigis pärast seda, kui suur naaberriik on juba teostanud sotsiaalse revolutsiooni, on võimalik, et kodanlus loovutab rahulikult võimu, kui ta veendub vastupanu lootusetuses ja eelistab säilitada oma päid."¹

Eesti kodanlus, demoraliseerituna Punaarmee väeosade viibimisest Eesti territooriumil ja mitte saades relvastatud toetust väljastpoolt, ei suutnud ainuüksi oma jõududega or-

¹ V.I.Lenin, Teosed, 23.kd., lk. 56-57.

ganiseerida tõsist vastupanu töörahva ühisele rindele, mille alusmüüriks oli tööliklassi ja talurahva liit, ega valla päästa avalikku kodusõda. Seega revolutsiooni areng Eestis 1940.a. kinnitab NLKP XX kongressi resolutsioonis tehtud järeldust selle kohta, et "... sotsialismile ülemineku eest peetava klassivõitluse teravuse suurem või väiksem aste ning vägivalda kasutamine või mittekasutamine sellel üleminekul ei olehe niivõrd proletariaadist, kui võrd sellest, mil määral ekspluataatorid osutuvad vastupanu töötajate ülekaaluka enamuse tahtele, sellest, kas ekspluataatorite klass ise kasutab vägivalda."¹

Eesti kodanluse loobumine relvastatud vastupanust masside revolutsioonilisele liikumisele, võimaldaski kehtestada proletariaadi diktatuur Eestis 1940.a. juunis rahulikul teel. Nõukogude võimu väljakuulutamise Eestis 21. juulil 1940.a. tähendas proletariaadi diktatuuri seadusandlikku fikseerimist. Proletariaadi diktatuuri ülesannete teostamine ei olnud võimalik kodanlik-fašistliku riigiaparaadi kaudu. Oma diktatuuri teostamiseks tuli proletariaadil lammutada vana, kodanlik-fašistlik riigiaparaat ja asendada see uue, proletaarse riigiaparaadiga. Revolutsiooni rahuliku arengu tingimustes kujunes vana riigiaparaadi lammutamine ja uue, proletaarse riigiaparaadi loomine kestvaks protsessiks, mis algas Uluotsa-Jürima fašistliku valitsuse kukutamise ja J. Varese rahvavalitsuse moodustamisega 21. juunil 1940.a. ning lõppes maakonna, linna, valla ja alevi täitevkomiteede moodustamisega 1941.a. jaanuaris.

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XX kongressi resolutsioonid, lk. 70.

Selle protsessi iseärasusteks võrreldes 1917-1918.a. olid:

1. Erinevalt Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist ei tekkinud Eestis 1940.a. revolutsiooni eel ega revolutsiooni käigus nõukogud. Nõukogude võimu väljakulutamise Eestis 21. juulil 1940.a. tähendas eesti töötava rahva kindlat otsust üle minna proletariaadi diktatuuri nõukogude vormile. Nõukogulik riigivorm oli tõestanud oma täit elujõudu ja rahvalikkust, oma vastavust proletariaadi diktatuuri olemusele NSV Liidu ajalooliste kogemuste varal, samuti Eesti proletariaadi kogemuste varal aastail 1917.-1918. Arvestades NSV Liidu vanemate vennasvabariikide kogemusi ja eeskuju ning eesti töötava rahva tahet kinnitas Eesti NSV Riigivolikogu teine istungjärk 25. augustil 1940.a. Eesti NSV Konstitutsiooni, mis nägi ette nõukoguliku riigiaparaadi loomise. Riigivolikogu ümberkujundamisega Eesti NSV Ülemnõukoguks, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu moodustamisega alustati Riigivolikogu teisel istungjärgul 25. augustil 1940.a. ühtlasi proletariaadi diktatuuri nõukogulikku riigivormi loomist Eesti NSV-s.
2. Kuni 25. augustini 1940.a. teostas eesti proletariaat oma diktatuuri endise kodanliku riigiaparaadi vormide, Rahva Omakaitse ja töörahva massiorganisatsioonide kaudu. Kõik nad töötasid Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel, kes kujunes pärast 21. juuni riigipööret kõigi riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide juhtivaks tuumaks. EKP juhtimisel asendati kodanliku riigivõimu- ja riigi-

valitsemisorganites tagurlikud, fašistlikud elemendid töötavale rahvale ustavate inimestega, kes allusid EKP juhtnõõridele ja kindlustasid proletariaadi võimu. Sisuliselt tähendas see vana, kodanlik-fašistliku riigiaparaadi lammutamist ja uue, proletaarse riigiaparaadi loomist.

3. Vana, kodanlik-fašistlik riigiaparaadi lammutamisel ja uue, proletaarse riigiaparaadi rajamisel kasutas proletariaat kommunistliku partei juhtimisel omapärast, n.ö. seadusandlikku meetodit, rakendades kodanlikke seadusi kodanluse enese vastu, kodanlik-fašistliku diktatuuri tugipunktide lammutamiseks ja töölisklassi võimu kindlustamiseks.

Seega toimus Eestis 1940.aasta revolutsiooni käigus kodanlik-fašistliku riigiaparaadi lammutamine ja uue, proletaarse riigiaparaadi rajamine, kusjuures esialgu säilib vana riigiaparaadi vorm. Üleminek uuele, riigiaparaadi nõukogulikule vormile toimus alles pärast revolutsiooni võitu.

Eesti kogemused kinnitavad V.I.Lenini seisukohta, et sotsialismile ülemineku teed ja vormid eri maades, erinevates ajaloolistes tingimustes võivad olla väga mitmekesised.

K A S U T A T U D K I R J A N D U S .

I Marksismi-leninismi klassikud.

Lenin, V.I., Riik ja revolutsioon, Teosed, 25 kd.,
lk. 355-459, Tallinn 1954.

Lenin, V.I., Marksismi karikatuurist ja imperialist-
likust ökonomismist", Teosed, 23.kd.,
lk. 16-64, Tallinn 1953.

II Allikmaterjalid.

a) Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XX kongressi
resolutsioonid, 1956.

b) Ajalehed:

Kommunist 1940 - 1941.

Rahva Hääl 1940 - 1941.

Päevaleht 1940.

c) Muud allikmaterjalid:

Riigi Teataja 1940.

ENSV Teataja 1940 - 1941.

III Kirjandus.

Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1952.

Jankovski, I., 1940.aasta revolutsioon Eestis, Eesti
Kommunist, nr. 7, 1955.a.

Zabrodskaja, S., Eestimaa Kommunistlik Partei
fašistliku diktatuuri kukutamise ja
nõukogude võimu taastamise ajajärgul,
Tallinn 1954.

Kuuli, O., Nõukogude võimu taaskehtestamine ja sotsia-
listliku revolutsiooni küsimus Eestis, 1955.

Sildmäe, I., Fašistlik eesti kodanlus imperialistliku
agressiooni teenistuses nõukogude-vastase
sõja ettevalmistamisel, Tallinn, 1953..

1944. aasta 21. juuni revolutsiooniline pööre
Eestis. Eelnevad sündmused ja riigisüüdistused

1. 21. juuni revolutsiooniline pööre ja Nõukogude
rahvavalitsuse moodustamine 11

2. Kodanlik-fašistlik riigisüüdistus järk-järgu-
line lammutamine ja uus riigisüüdistus vajuda-
mise algus 22

3. Nõukogude võim kehtestamine Eestis ja
aastat Nõukogude võim kehtestati Nõukogude
4. Vene riigisüüdistus järk-järgu lammutamine ja uus
proletariaat riigisüüdistus vajuda-
mise algus 31

5. Nõukogude võim kehtestamine Eestis ja
aastat Nõukogude võim kehtestati Nõukogude
6. Vene riigisüüdistus järk-järgu lammutamine ja uus
proletariaat riigisüüdistus vajuda-
mise algus 52

7. Nõukogude võim kehtestamine Eestis ja
aastat Nõukogude võim kehtestati Nõukogude
8. Vene riigisüüdistus järk-järgu lammutamine ja uus
proletariaat riigisüüdistus vajuda-
mise algus 74

9. Nõukogude võim kehtestamine Eestis ja
aastat Nõukogude võim kehtestati Nõukogude
10. Vene riigisüüdistus järk-järgu lammutamine ja uus
proletariaat riigisüüdistus vajuda-
mise algus 82

S I S U K O R D.

lk.

Eessõna	1
Sissejuhatus	3

I peatükk.

1940.aasta 21.juuni revolutsiooniline pööre Eestis. Esimesed sammud vana riigiparaadi lammutamisel ja uue rajamisel	11
1. 21. juuni revolutsiooniline pööre ja J.Varese rahvavalitsuse moodustamine	11
2. Kodanlik-fašistliku riigiparaadi järk-järguline lammutamine ja uue riigiparaadi kujundamise algus	22
3. Nõukogude võimu väljakuulutamise Eestis ja Eesti NSV vastuvõtmine NSV Liidu koosseisu	38
4. Vana riigiparaadi jätkuv lammutamine ja uue proletaarse riigiparaadi rajamine	51

II peatükk.

Eesti NSV Konstitutsiooni vastuvõtmine ja nõukogude riigiparaadi väljakujundamine.	62
1. Eesti NSV Konstitutsiooni vastuvõtmine ja kõrgemate nõukogude võimu- ja valitsemissorganite moodustamine	62
2. Nõukogude riigiparaadi ülejäänud lülide väljakujundamine Eesti NSV-s	74
3. Nõukogude Eesti saadikute valimised NSV Liidu Ülemnõukogusse ja kohalike nõukogude organite moodustamine	82

lk.

4. Eestimaa Kommunistlik Partei - Eesti NSV	
riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide	
juhtiv tuum	88
Lõppkokkuvõte	95
Kasutatud kirjandus	99